

LORE LIEVENS

STAGE BIJ HET RUUSBROEC- GENOOTSCHAP

ONDERZOEK EN VERSLAG

INHOUD

Woord vooraf	6
Het Ruusbroecgenootschap: werking, ontstaan en collectie	8
Geschiedenis en ontstaan	8
De stichting	8
Ons Geestelijk Erf	9
Ieder huisje heeft zijn kruisje	10
Vernieuwingen	10
De Bibliotheek	10
De toekomst	11
Extra: de Ruusbroecviering	11
De bibliotheek	11
Collecties	12
Handschriften	13
De handschriftencollectie	13
De handschriftfragmenten	14
De geschiedenis van een poging tot ontsluiting	14
De ontsluiting van de collectie	15
Theoretische werkwijze	15
Praktijk: nieuwe indeling en de signaturenproblematiek	15
Aan de slag met handschriften	16
Mijn blik op de collectie	16
Inhoud	16
Functie	16
Vorm en vormgeving	17
De middeleeuwse handschriftencollectie in een notendop	17
Verantwoording van de gekozen handschriften voor de toonkast	21
Codicologische beschrijvingen	22

Verantwoording.....	22
Handschrift 26.....	23
Handschrift 28 (fragment)	25
Handschrift 30.....	26
Handschrift 50.....	28
Handschrift 60.....	30
Handschrift 72.....	32
Handschrift 113.....	34
Handschrift 277.....	37
Handschrift 387.....	39
Toonkastteksten	42
Inleidende tekst.....	42
Handschrift 28 (fragment)	43
Handschrift 30.....	43
Handschrift 277.....	43
Handschrift 387.....	44
Handschrift 72.....	44
Handschrift 50.....	44
Handschrift 60.....	45
Handschrift Neerl. 26.....	45
Hanschrift 113.....	45
Bronnen.....	46
Bijlagen.....	48
Overzicht van de bekeken handschriften uit de collectie	48
Beschrijving van de gepuzzelde handschriftfragmenten.....	49
Foto's van de presentatie.....	51
Handschrift 28.....	51
Handschrift 30.....	51
Handschrift 277	52

Handschrift 387	52
Handschrift 72.....	53
Handschrift 50.....	53
Handschrift 60.....	54
Handschrift Neerl. 26	54
Handschrift 113	55

WOORD VOORAF

Dit is de schriftelijke neerslag van mijn activiteit in het Ruusbroecgenootschap te Antwerpen in het kader van de stage van de master Historisch Taal- en Letterkunde van de Universiteit Gent. Ik was er 25 dagen actief, gespreid in de periode van november 2014 tot en met februari 2015. Een grote dank gaat uit naar bibliothecaris Erna Van Looveren voor de goede begeleiding en de gemoedelijke babbels. Daarnaast wil ik ook graag Daniël Ermens van harte bedanken voor het ondergaan van het vele naleeswerk en het oplossen van mijn vragen. Zijn professionele blik op de handschriften heeft me vaak verder geholpen. Ook Frans Hendrickx ben ik erg dankbaar voor zijn hulpbereidheid. Ten slotte wil ik ook alle andere medewerkers van het Ruusbroecgenootschap bedanken omdat ze mij hier welkom deden voelen.

DEEL I:

HET RUUSBROECGENOOTSCHAP & ZIJN COLLECTIE

In het eerste deel staan vooral het Ruusbroecgenootschap en zijn collectie in de schijnwerpers. De collectie van de bibliotheek wordt grotendeels bepaald door het karakter van het genootschap. Alvorens specifiek in te gaan op de bibliotheek en de aard van die collectie, is het nuttig eerst een (historisch) beeld van het genootschap te schetsen. In het eerste hoofdstuk wordt dan ook kort het ontstaan en de evolutie van het genootschap belicht.

HET RUUSBROECGENOOTSCHAP: WERKING, ONTSTAAN EN COLLECTIE¹

Het Ruusbroecgenootschap is een genootschap die de vroomheid in de Lage Landen in literaire teksten historisch-wetenschappelijk wil bestuderen. Aan het Ruusbroecgenootschap zijn verschillende functies binnen het maatschappelijke en wetenschappelijke veld verbonden. Enerzijds is de instelling in het bezit van een grote collectie historische en religieuze documenten die via de erfgoedbibliotheek aan een breder publiek beschikbaar worden gesteld. Anderzijds bezit de instelling ook een eigen interne onderzoeksgroep die met de collectie wetenschappelijk aan de slag gaat. Enkele lopende projecten zijn bijvoorbeeld het maken van edities van verschillende werken van onder andere Jan van Ruusbroec en onderzoek naar volkstalige en Latijnse preken in de Nederlanden. Daarnaast wordt driemaandelijks ook een tijdschrift over de geschiedenis van de spiritualiteit in de Nederlanden, *Ons Geestelijk Erf*, uitgegeven vanuit het genootschap.

Een andere activiteit van het Ruusbroecgenootschap is het delen van kennis met de studenten van de Universiteit Antwerpen. Verschillende leden van de onderzoeksgroep staan namelijk in voor cursussen aan de faculteit Letteren en Wijsbegeerte. Sinds 2003 maakt het Ruusbroecgenootschap immers deel uit van de Universiteit Antwerpen als instituut voor de geschiedenis van de spiritualiteit in de Lage Landen tot ca. 1750. Het Ruusbroecgenootschap probeert dan ook een rol te spelen binnen de universiteit. De tekstencollectie is echter nog steeds in handen van de orde van de Jezuïeten. De Universiteit Antwerpen mag de tekstencollectie van de religieuze instelling dan ook slechts in bruikleen bewaren en gebruiken voor onderzoek.

GESCHIEDENIS EN ONTSTAAN

Het genootschap werd gesticht aan het begin van de 20ste eeuw en kent dus een relatief korte, maar desalniettemin belangrijke, geschiedenis die hieronder bondig zal worden weergegeven.

DE STICHTING

Pater Desiderius Stracke was in 1903-1904 een doctoraatstudent in de Germaanse Filologie in Leuven en vatte het plan op om de “Bibliotheca Ascetica Patrum Societatis Jesu Provinciae Flandrensis” te stichten. De bibliotheek zou de nodige bronnen verschaffen voor het onderzoek naar de geschiedenis van de vroomheid in de Nederlanden, meer bepaald naar de geschiedenis en de spiritualiteit van de Jezuïeten vanaf de Contrareformatie tot de 18^e eeuw.

Het aanvankelijke plan, waarbij de nadruk dus vooral op de Jezuïetenorde werd gelegd, werd echter, grotendeels omwille van de vaststelling dat ascetische en mystieke teksten in Nederlandse literatuurgeschiedenissen slechts gebrekkig werden benaderd, veranderd. In het nieuwe voorstel werd vooral de Nederlandse spiritualiteitsgeschiedenis, met de Middeleeuwen als uitgangspunt, belicht. De drie stichtende sleutelfiguren die aan dit project deelnamen, waren allemaal jezuïeten met kennis van de germanistiek en hadden elk hun eigen onderzoeksveld. Desiderius Stracke onderzocht de geschiedenis van de kerstening in de Lage Landen en bestudeerde de levens van de Merovingische heiligen. Jozef van Mierlo en Leonce Reyens waren eerder in de letterkunde actief. Zij bestudeerden de geschriften van respectievelijk Hadewijch en Jan van Ruusbroec.

¹ De bronnen die voor dit historisch overzicht zijn gebruikt zijn te vinden in de bronnenlijst achteraan deze bundel. Vooral de teksten van Frans Hendrickx zijn mij nuttig gebleken tijdens deze kennismaking met het genootschap.

Om een exhaustief onderzoek te kunnen voeren, was er een grote nood aan teksten. Daarvoor ondernamen ze bijvoorbeeld in 1913 een reis naar de bibliotheken van de toenmalige Oostenrijks-Hongaarse monarchie om Middelnederlandse mystieke teksten in handschriften en incunabelen te verzamelen. Dat ze gedurende de jaren van hun onderzoek heel wat teksten wisten te verzamelen, blijkt niet alleen uit de cijfergegevens, namelijk meer dan 20 000 teksten, waaronder veel devotionalia, maar ook uit de noodzaak te verhuizen. Waar de teksten eerst nog in Leuven werden verzameld, werd in 1924-1925 naar een vleugel van het Onze-Lieve-Vrouwecollege in Antwerpen verhuisd.

Verhuizen bracht echter niet alleen praktische hervormingen, zoals het bezitten van een langverwacht bibliotheekgebouw, met zich mee. De eigen onderzoeksruimte gaf het drietal immers ook de kans om het wetenschappelijke onderzoek systematischer onder handen te nemen. Bovendien kwam een vierde medewerker, de jezuïet Jan-Baptist Poukens, de drie stichters vergezellen. De grootste 'verandering' in die periode was echter ongetwijfeld het feitelijk stichten van het Ruusbroecgenootschap in 1925.

Het genootschap werd genoemd naar Jan van Ruusbroec, een Brabantse schrijver uit de 14^e eeuw (1293-1381). De vernoeming van het genootschap naar hem gebeurde omwille van Ruusbroecs spirituele activiteiten. Hij was namelijk een van de stichters van de proosdij van Groenendaal en was er de eerste prior. Daarnaast was hij ook een vertegenwoordiger van een zeer zuivere mystiek, d.i. de poging om een te worden met God via volledige overgave: "Via het werkende, het inwendige en het godschouwende leven kan men [immers] zover opklimmen dat de ziel zich verenigt met haar oorsprong, het toppunt van het 'ghemeyn', of godmenselijk, leven" (Klein 1985, 504). Ook letterkundig was Ruusbroec niet onbelangrijk. Hij schreef immers tal van religieuze werken waaronder *Vanden gheesteliken tabernakel*, *Vanden seven sloten* en *Een spiegel der ewigher salicheit*, waaronder velen, zelfs in zijn tijd, uit het Diets werden vertaald. Volledige teksten van Ruusbroec heeft het gelijknamige genootschap echter niet in zijn collectie. Bij de oprichting van het genootschap, waren alle overgeleverde Ruusbroecgeschriften immers al ondergebracht in de grotere bibliotheken zoals de Koninklijke Bibliotheek van Brussel. Het genootschap, met onder andere pater Lodewijk Moereel tussen 1976 en 1983, hechtte echter wel altijd veel belang aan het maken van edities van Ruusbroecs teksten om hem zo voor een groter publiek leesbaar te maken.

ONS GEESTELIJK ERF

Dat het genootschap zijn plaats probeerde te vinden in het letterkundige onderzoeksveld, bewees de oprichting van het tijdschrift *Ons Geestelijk Erf*, nauwelijks twee jaar na de stichting van het Ruusbroecgenootschap.² Het tijdschrift had vooral tot doel datgene te onderzoeken waar de Nederlandse geestelijke literatuurgeschiedenis destijds te veel steken liet vallen, namelijk de spiritualiteit historisch bestuderen en dat "zowel in haar literaire als volkse uitingen, in het Nederlandse taal- en cultuurgebied met inbegrip van Noord-Frankrijk en het Rijnland, vanaf de 6de eeuw tot het einde van het Ancien Régime" (Hendrickx 2001, 277). *Ons Geestelijk Erf* beoogde, als een van de eerste in Vlaanderen en Nederland, een tijdschrift te worden die de hele Nederlanden in rekening nam en daarvoor moest dan ook worden samengewerkt met Nederland. Voorbeelden van die culturele samenwerking zijn studiedagen, tal van congressen en de reeks *Bloemen van Ons Geestelijk Erf*, gestart door Titus Brandsma.³

Naast de oprichting van het tijdschrift, probeerde het genootschap ook op andere manieren iets voor de maatschappij te kunnen betekenen. Zo werd de 550ste verjaardag van Ruusbroecs dood in 1931 herdacht met zowel een bundel over het leven en werk van Ruusbroec als met de wetenschappelijke reeks 'Studiën en

² Het tijdschrift was een kind van zijn tijd want ook in de rest van Europa was er begin de jaren '20 immers een grote interesse voor spiritualiteit. Dat is te zien aan de oprichting van contemporaine tijdschriften waaronder *Revue d'ascétique et de mystique* (1920) in Frankrijk en *La vida sobrenatural* (1921) in Spanje.

³ Voor wie meer en concretere informatie wil over de verschillende congressen en de samenwerking tussen de Noordelijke en Zuidelijke Nederlanden, verwijs ik graag naar Hendrickx, F. (2001). 'Een bibliotheek in dienst van Ruusbroec en zijn Genootschap te Antwerpen', in: *Vlaanderen*, 50/5, p. 20-24. Beschikbaar op dbnl: http://www.dbnl.org/tekst/vla016200101_01/vla016200101_01_0063.php

Tekstuitgaven' van *Ons Geestelijk Erf*. Via edities van onder andere Jan Van Ruusbroec en Geert Grote worden teksten immers toegankelijk gemaakt voor verder wetenschappelijk onderzoek.

IEDER HUISJE HEEFT ZIJN KRUISJE

Tijdens de jaren van hun onderzoek groeide het boekenbezit van het Ruusbroecgenootschap voortdurend. Een tweede verhuis naar een herenhuis aan de Rubenslei 15 (Antwerpen) drong zich in 1931 op. De bibliotheek telde twee jaar na die verhuis zo'n 17 000 banden. Amper zes jaar na hun tweede verhuis was men genoodzaakt alweer een nieuwe plek voor het genootschap te vinden. In de Prinsstraat 17 werd het aangekochte herenhuis 'het Ruusbroec-huis' gedoopt. Datzelfde jaar, 1937 was niet alleen vruchtbaar voor het genootschap omdat ze eindelijk een vaste plek kregen, maar ook omdat hun werk en hun vereniging kerkrechtelijk werd bevestigd en goedgekeurd. Dat gebeurde uiteindelijk op 27 april in Rome door Wlodimir Ledóchowski, maar de voorbereiding daartoe verliep niet moeiteloos. Pater Stracke moest de Kerk immers "overtuigen van het internationaal belang van de Nederlandse vroomheidsgeschiedenis en van het feit dat de studie hiervan het wetenschappelijk werk van de bollandisten niet in de weg zou staan" (Hendrickx 2001, 278).

Naast de eerder praktische problemen, verliep ook intern niet alles van een leien dakje in die periode. Het enthousiasme van de eerste jaren was intussen immers wat getemperd en er doken heel wat problemen op binnen het genootschap. Een eerste probleem was de ligging van het genootschap. Sommige medewerkers bijvoorbeeld wilden het genootschap graag verhuizen naar Nijmegen. Een ander hekel punt was het vertrek van medewerkers naar nieuwere en gelijkaardige tijdschriften om daar historisch onderzoek te voeren. Bovendien had het tijdschrift van het Ruusbroecgenootschap te kampen met financiële moeilijkheden door het beperkte afzetgebied. Dat werd echter nog versterkt door de Tweede Wereldoorlog die de contacten tussen Vlaanderen en Nederland er niet op vergemakkelijkte.

VERNIEUWINGEN

Een nieuwe wind in 1945, met name Pater Moereels als opvolger van Pater Stracke, wist, dankzij zijn groot organisatorisch talent, de interne crisis weg te werken en het genootschap om te buigen tot een vruchtbare organisatie met tal van nieuwe onderzoekers zoals Bernard Spaapen, Albert Ampe, Jozef Andriessen en Albert Deblaere. In 1973 werd het Ruusbroecgenootschap bijvoorbeeld als Centrum voor Spiritualiteit geïntegreerd in het 'Departement Filosofie en Religieuze Wetenschappen' van de Universiteit Antwerpen. Na deze belangrijke stap voor het Ruusbroecgenootschap, werd de leiding van het genootschap doorgegeven in aan Jos Alaerts, Paul Mommaers en Paul Verdeyen. De huidige directeur van het Ruusbroecgenootschap, Thom Mertens, kwam in 1985 het gezelschap vervoegen.

DE BIBLIOTHEEK

Ook al had het Ruusbroecgenootschap met het Ruusbroec-huis nu zijn eigen stek, hun boeken hadden dat daarmee nog niet. In 1950 telde de bibliotheek 40 000 banden die onder andere met risico op brandgevaar en niet-bezoekersvriendelijk werden bewaard. In 1952 bood zich eindelijk een oplossing voor datgene wat al van in de beginjaren een probleem vormde. Dankzij financiële steun uit de nalatenschap van Lieven Gevaert werd een aanpalende oude koffiebranderij gekocht en omgetoverd tot magazijn voor zo'n 50 000 banden. Naast het beter bewaren van de boeken, bood het nieuwe pand ook een leeszaal waar de bezoekers wetenschappelijk onderzoek konden verrichten. De bibliotheek werd daardoor vaker bezocht door studenten van de universiteit en bovendien deed ze enkele jaren dienst als seminariebibliotheek voor studenten in de Geschiedenis.

De collectie van de bibliotheek groeide met de jaren zienderogen. Waar in 1961 nog 51 000 banden, exclusief tijdschriften, worden vermeld, is in 1970 de kaap van 60 000 bereikt. Dertig jaar na de oprichting van het eerste

boekenmagazijn (1981) spreken we van 90 000 banden die in het bezit van het Ruusbroecgenootschap zijn. Daarnaast is het magazijn, alsook de leeszaal en de personeelskamers in die periode aan vernieuwing toe. Tussen 1985 en 1988 worden daarvoor heel wat verbouwingen doorgevoerd. De oude bibliotheek wordt afgebroken en op die grond wordt een nieuw complex met bibliotheek, leeszaal en personeelsruimten gebouwd. De boeken werden voor dit grootse project verhuisd naar de magazijnen van de oude centrale bibliotheek.

DE TOEKOMST⁴

Het genootschap op zich zal in de nabije toekomst hoogstwaarschijnlijk geen fundamentele veranderingen ondergaan. Het onderzoek daarentegen begint stilaan een nieuwere weg in te slaan. Enerzijds worden de zestiende tot de achttiende eeuw steeds meer belicht, waar ze tot nog toe weinig aandacht kregen. Anderzijds is ook de socio-culturele context van een bepaald werk steeds belangrijker. Bovendien wordt het blikveld verruimd door ook internationale contacten te leggen. Zo werd Ruusbroecs werk niet alleen van een nieuwe Amerikaans Engelse vertaling voorzien, waarbij werd samengewerkt met dr. Helen Rolfsen uit Minnesota, maar zijn enkele van zijn teksten vrij recent ook vertaald naar het Japans.

EXTRA: DE RUUSBROECVIERING

Jaarlijks herdenkt het Ruusbroecgenootschap de sterfdag van Ruusbroec (2 december 1381) op de vrijdag vlak voor of vlak na 2 december. Dit jaar ging de Ruusbroecdag door op 28 november 2014. Na een korte misviering in de kapel, werden enkele afgeronde projecten van de onderzoeksgroep gepresenteerd. Die dag werd duidelijk met welke verscheidenheid aan onderzoeken de leden van het Ruusbroecgenootschap bezig zijn. Zo was er bijvoorbeeld een lezing van Veerle Fraters over *Mulieres Religiosae*, terwijl anderen ervoor zorgden dat Ruusbroecs werk niet in de vergetelheid zou raken. Guido de Baere en Thom Mertens presenteerden immers hun “The Complete Ruusbroec”-editie en ook Rob Faesen behandelde Ruusbroec in zijn “A Companion to Ruusbroec”. Naast projecten van de eigen onderzoeksgroep, was er ook ruimte voor externe sprekers die met religieuze literatuur bezig zijn.

DE BIBLIOTHEEK

De aard van de 120 000 banden uit de collectie van deze instelling is duidelijk bepaald door de geschiedenis van het Ruusbroecgenootschap. Het spreekt immers voor zich dat vooral religieuze literatuur hier is ondergebracht. Binnen de collectie is er een grote verscheidenheid in aard van de stukken, alsook in ouderdom. De collectie bestaat uit onderstaande onderdelen:

- ca. 500 handschriften
- ca. 30 000 oude drukken
- 92 incunabelen en 176 postincunabelen
- ca. 40 000 devotieprenten
- ca. 1000 reproducties van middeleeuwse handschriften
- archief van het Ruusbroecgenootschap

Naast het verzamelen en bewaren van historische documenten, heeft de bibliotheek echter ook een wetenschappelijke functie, namelijk materiaal ter beschikking stellen voor onderzoek en dat zowel voor de eigen onderzoeksgroep als voor onderzoekers van buitenaf. Bovendien worden af en toe tentoonstellingen georganiseerd om de collectie ook aan een breder publiek kenbaar te maken. Omdat de bibliotheek de voorafgaande variëteit van functies vervult, maakt het Ruusbroecgenootschap sinds 2011 deel uit van de

⁴ De informatie uit deze alinea komt specifiek uit: (anoniem). ‘Ruusbroecgenootschap’. Op de site van: *Jezuieten in Nederland en Vlaanderen*. Geraadpleegd op 13 februari 2015. <http://www.jezuieten.org/nl/wat-we-doen/wetenschap/ruusbroecgenootschap>

Erfgoedbibliotheken van Vlaanderen. Het label van 'Erfgoedbibliotheek' geeft het genootschap de mogelijkheid tot "(internationale) bruiklenen, collectiemobiliteit en informatie-uitwisseling" met andere instellingen.⁵

COLLECTIES⁶

OUDE BOEKEN

HANDSCHRIFTEN

De bibliotheek heeft zo'n 530 handschriften in haar bezit die belangrijk zijn voor het onderzoek naar het geestelijk leven. Het begrip 'handschriften' wordt in de collectie opgevat als 'alles wat met de hand werd geschreven', waardoor, naast literaire manuscripten, ook archivalia zijn opgenomen. De collectie bestrijkt een tijdsbestek van de 12de eeuw tot de 20ste eeuw en beperkt zich niet alleen tot Nederlandstalige teksten. In een latere rubriek zal dieper ingegaan worden op dit onderdeel van de collectie.

DRUKKEN

Inhoudelijk zijn ook de ca. 30 000 oude drukken gelinkt aan de ascetische en mystieke literatuur van de Lage Landen. Ze dateren voornamelijk tussen 1500 en 1800 en zijn, ondanks de thematische samenhang, erg divers van aard. In de collectie zitten bijvoorbeeld devotieboeken, heiligenlevens, religieuze toneelliteratuur, geschiedenissen van broederschappen, bedevaarten en miraculeuze beelden.

MICROFILMS

Daarnaast is de bibliotheek ook in het bezit van ongeveer 800 microfilms met daarop voornamelijk geestelijke traktaten uit zowel Europese als Amerikaanse bibliotheken. Een 200-tal microfilms daarvan bevatten handschriften met teksten van Jan van Ruusbroec.

PRENTENCOLLECTIE

De gedachte dat de bibliotheek van het Ruusbroecgenootschap alleen maar religieuze boeken in de collectie heeft is echter fout. Tot de verbeelding spreken immers ook de talrijke devotieprenten (met bijvoorbeeld rijmgebeden, zinnebeelden of geschilderde randversieringen), vaantjes en huiszegens, heiligenprentjes en koperplaten. Er zouden naar schatting maar liefst 40 000 prenten van voor 1850 in de collectie aanwezig zijn.

MODERNE BOEKEN

Ten slotte heeft de bibliotheek ook de taak om huidig wetenschappelijk onderzoek te ondersteunen. Daarvoor is ze in het bezit van enkele actuele (standaard)werken. In de categorie van bio-bibliografische boeken zijn er onder andere naslagwerken over de vroomheidsgeschiedenis, handschrifteninventarissen, catalogi van incunabelen en latere drukken en kritische uitgaves van heiligenlevens en van de Latijnse kerkvaders te vinden. In de afdeling van monografieën treffen we bijvoorbeeld algemene geschiedeniswerken, kerk- en kloostergeschiedenissen (vooral uit de Nederlanden) en werken over kerkelijke kunst en historische theologie aan. Een derde afdeling in

⁵ Deze informatie werd gevonden op de website van het Ruusbroecgenootschap, meer bepaald op <https://www.uantwerpen.be/nl/onderzoeksgroep/ruus/bibliotheek/erfgoedbibliotheek/>. Geraadpleegd op 13 februari 2015.

⁶ Als opmerking bij de cijfergegevens in dit onderdeel dient te worden gezegd dat de collectie nooit 'af' is. Daarmee wordt bedoeld dat ook nu nog, als er voldoende budget voor handen is, handschriften of drukken worden gekocht die voor de bibliotheek en voor het wetenschappelijk onderzoek van belang zijn. Bovendien werd in 1998 een deel van de collectie van het jezuïetenhuis Loyola ondergebracht in de bibliotheek. Die documenten, voornamelijk oude drukken uit de 16^e tot 18^e eeuw, zijn bijvoorbeeld niet opgenomen in de catalogus van het genootschap, waardoor de gegeven cijfergegevens slechts benaderend zijn.

dit modernere onderdeel van de bibliotheek wordt gevormd door de ca. 750 “voornamelijk bibliografische, historische, kerkhistorische en monastieke” tijdschrifttitels “uit de ons omringende taalgebieden” (Hendrickx 2001, 279). De laatste afdeling, de brochures, sluit daar nauw bij aan, omdat ze hoofdzakelijk bestaat uit kopieën van artikelen uit tijdschriften die de bibliotheek niet in haar bezit heeft.

ARCHIEF VAN HET RUUSBROECGENOOTSCHAP⁷

In het archief van het Ruusbroecgenootschap bevindt zich de ongepubliceerde wetenschappelijke nalatenschap van leden van het Ruusbroecgenootschap. Het archief bestaat uit twee grote delen. Een eerste administratieve deel verzamelt documenten die te maken hebben met de beginjaren van het genootschap, briefwisseling, verhuisplannen en bouwdoSSIers, boekhoudkundige documenten, publicaties omtrent het Ruusbroecgenootschap en tentoonstellingen. In het tweede deel worden documenten van o.a. Karel Claus, Lode Moereels, Desideer Stracke, Jozef Van Mierlo Jr., Piet Grootens en andere leden van het Ruusbroecgenootschap bewaard.

HANDSCHRIFTEN

Nadat een globale indruk over de collectie van het genootschap is geschetst, zal nu in dit hoofdstuk de klemtoon voornamelijk liggen op de handschriftencollectie omdat de handschriften tot het onderzoeksgebied van mijn stage behoren. Hieruit zal blijken hoe divers de collectie van het Ruusbroecgenootschap is. Eerst zal een algemener beeld worden gegeven over de handschriftencollectie waarna ook kort de ontsluiting van de handschriften en haar geschiedenis aan bod komt. Het tweede luik van dit hoofdstuk gaat over mijn persoonlijke bevindingen bij het bekijken (van een deel) van de collectie. Daarbij ligt vooral de klemtoon op de diversiteit. In een laatste stap wordt specifiek ingegaan op de middeleeuwse handschriften uit de collectie.

DE HANSCHRIFTENCOLLECTIE

De aanzienlijke omvang van de collectie is voornamelijk te danken aan pater Stracke die, ondanks het niet langer gunstige tijdstip om devotionalia te verzamelen, toch een waardevolle collectie wist uit te bouwen.

Kenmerkend voor de handschriftencollectie van het Ruusbroecgenootschap is dat ze van vele markten thuis is. Een eerste argument daarvoor is omdat ze verschillende tekstsoorten onderbrengt. Naast de overwegend religieuze literatuur herbergt het genootschap ook archivalia. De term ‘handschriften’ werd immers, zoals eerder aangehaald, vrij letterlijk opgevat als ‘alles wat met de hand geschreven is’.⁸ Ten tweede omvat de collectie een tijdspanne van bijna tien eeuwen. Eén fragment stamt uit de 12e eeuw en uit de 14e eeuw stammen er 8 handschriften. 25 handschriften kunnen we situeren in de 15e eeuw en 55 in de daaropvolgende eeuw. Uit de 17e eeuw zijn 65 handschriften afkomstig. De rest, zo’n 300 tal, is afkomstig uit de periode van de 18e tot de 20e eeuw. De derde reden waarom we de collectie van het Ruusbroecgenootschap, binnen de religie als overkoepelend thema, ‘heterogeen’ kunnen noemen, is omdat de teksten in verschillende taalgebieden werden geproduceerd. Hoofdzakelijk bestaat de collectie uit Nederlandstalige manuscripten en fragmenten (zo’n 420), maar ook de Latijnse cultuur is met 105 manuscripten sterk vertegenwoordigd. Daarnaast zijn er ook een 40-tal Franstalige en enkele Duits- en Engelstalige manuscripten bewaard.⁹

⁷ Een exhaustieve beschrijving van het archiefmateriaal is te vinden in: De Borchgrave, C., Tierssoone A. & Van Causenbroeck B. (2000). *Inventaris van het archief van het Ruusbroecgenootschap*. Antwerpen: Pro manuscripto.

⁸ In wat hierna volgt zal de term ‘handschrift’ voornamelijk voor de literaire tekstgetuigen worden gehanteerd. De archivalia zijn voor dit werkstuk van minder belang en zullen daarom achterwege worden gelaten.

⁹ Ook hier geldt dat de getallen slechts bij benadering zijn weergegeven. Een volledig overzicht van de collectie van de bibliotheek is te vinden in de catalogus. De volledige catalogus van de bibliotheek is een cartotheek met korte beschrijving van de stukken die werd opgesteld voor 1975. Het bevat zowel de 469 handschriften, als enkele merkwaardige handschriftfragmenten. De catalogus is echter op de website van de Universiteit Antwerpen heel wat gebruiksvriendelijker te raadplegen.

DE HANDSCHRIFTFRAGMENTEN

Vrij recent werden onder nummer 413 losse knipsels uit perkament in een doos gevonden. Het ging om 72 Middelnederlandse en 9 Latijnse fragmenten. Het grootste aandeel in het identificeren van die verschillende fragmenten in het Ruusbroecgenootschap valt te beurt aan de fragmentenspecialist Hans Kienhorst.¹⁰ Zo wist hij fragmenten uit onder meer Maerlants' *Spiegel historiael* en Jan van Ruusbroecs *Tabernakel* te herkennen. Daarnaast bevat de collectie ook delen uit een Karelroman, de Roman van Aspremont, Spreukstrofen en het Leven van de Heilige Margaretha. Ook bewerkingen van Latijnse teksten zijn fragmentarisch overgeleverd, zoals. Fragment RG Neerl. 413/2 met een Middelnederlandse bewerking van Joannes Cassianus' *Collationes Patrum*. Ondanks het grote werk van Kienhorst, liggen er echter nog steeds een aantal fragmenten te wachten op verder onderzoek.¹¹

In december 1998 werd de fragmentencollectie nog uitgebreid met een 15^e-eeuws fragment uit Ruusbroecs *Spieghel der ewiger salicheit*. De fragmenten werden ontdekt in het kapittelarchief van Sint-Rombouts in Mechelen en door het aartsbisshoppelijk archief van Mechelen geschonken aan het Ruusbroecgenootschap.

DE GESCHIEDENIS VAN EEN POGING TOT ONTSluitING

De eerste die een poging deed om de handschriften uit de collectie van het Ruusbroecgenootschap van signaturen te voorzien, was de jezuïet Piet Grootens die bibliothecaris van het genootschap was. Zijn poging bleek vanuit later wetenschappelijk oogpunt echter niet zo verdienstelijk te zijn. Hij onderzocht de 52 beschreven codices immers niet voldoende en dat zowel op inhoudelijk als codicologisch vlak.

Drie jaar voor de opening van de nieuwe bibliotheek van het Ruusbroecgenootschap in 1988 stelde Frans Hendrickx voor om die feestelijk te openen met een cataloguspublicatie over *Het Ruusbroecgenootschap en zijn kostbaarste handschriften, oude drukken en devotieprenten*. Hoewel het project op weinig academisch enthousiasme kon rekenen, publiceerde Hendrickx de beschrijving van 35 Middelnederlandse handschriften toch, om zo de belangstelling voor het ontsluiten van de collectie op te wekken.¹²

De meest recente poging, eveneens van Hendrickx, dateert van 1994. Voor de tentoonstelling bij het twaalfde colloquium van de 'Internationale Vereniging voor Neerlandistiek' in Antwerpen werden een twintigtal drukken en handschriften, van onder andere Hadewijch en Henricus Suso, uit verschillende periodes beschreven in 'Pampiere Wereld'.¹³

Uit voorgaand overzicht blijkt dat de beschrijving van de handschriften uit de Ruusbroeccollectie nog onvolledig is. In *Pampiere Wereld* bijvoorbeeld worden 'slechts' 20 stukken uit de collectie beschreven, waarbij het dan vooral gaat over Middelnederlandse handschriften uit de middeleeuwen. Een volledige ontsluiting van de handschriftencollectie dringt zich echter steeds meer op omdat zo ook de overige handschriften voor wetenschappelijk onderzoek toegankelijker worden gemaakt.

¹⁰ De neerslag van zijn identificatieproces is trouwens online raadpleegbaar: Kienhorst, H. (2010). *Beschrijving van de los bewaarde fragmenten uit het Ruusbroecgenootschap*. Work in progress. Nijmegen: Radbouduniversiteit. Raadpleegbaar op:

https://www.uantwerpen.be/images/uantwerpen/container2452/files/Hendrickx/RG_Handschriften_Fragmenten.pdf

¹¹ Twee handschriftfragmenten daarvan werden overigens tijdens mijn stage bij elkaar gebracht. Tijdens het bekijken van de doos met de overige, niet-geïdentificeerde fragmenten, stootte ik immers plots op twee gelijkaardige fragmenten. Na grondig onderzoek bleken de fragmenten een stuk tekst van Geert Grote te bevatten. De beschrijving van die fragmenten is in bijlage te vinden.

¹² Het betreft hier het volgende werk: F. Hendrickx, 'De Middelnederlandse handschriften van het Ruusbroecgenootschap te Antwerpen. Eerste deel', in: E. Cockx-Indestege & F. Hendrickx (red.), *Miscellanea Neerlandica. Opstellen voor Dr. Jan Deschamps ter gelegenheid van zijn zeventigste verjaardag*, dl. 1, Leuven, 1987, 63-103.

¹³ Meer informatie is uiteraard te vinden in het boek zelf: Meeus, H., Couttenier, P., & Hendrickx, F. (1994). *Pampiere wereld. Litteraria Neerlandica uit het bezit van de Universiteit Antwerpen*. Leuven: Peeters.

DE ONTSLUITING VAN DE COLLECTIE

THEORETISCHE WERKWIJZE

Met het ontsluiten en het beschrijven van de collectie is men, en daarmee voornamelijk Frans Hendrickx, mee bezig. Hendrickx lijkt zich daarbij vooral te concentreren op de inhoudelijke (letterkundige en geschiedkundige), eerder dan de codicologische, bijzonderheden van het handschrift. De redenen die hij daarvoor geeft zijn de beperkte tijd en de grote omvang van de collectie. Bovendien is zijn bedoeling “in de eerste plaats de noodzakelijke materiële gegevens te vermelden en de vereiste tekstuele identificaties te bieden als basis voor verder diepgaand onderzoek van de manuscripten” (Hendrickx 2011).

Hendrickx’ elektronische werkwijze voor het ontsluiten, zoals op de site van het Ruusbroecgenootschap is te zien, heeft het grote voordeel dat de informatie te allen tijde en veel gemakkelijker kan worden aangepast of uitgebreid. Bovendien is het systeem ook bijzonder gebruiksvriendelijk. In een oogopslag krijgt de bezoeker de algemene beschrijving van een handschrift te zien. Bij doorklikken kan in een pdf-bestand specifiekere informatie over materiële of inhoudelijke beschrijving worden opgevraagd. Daarnaast is er ook de mogelijkheid om studies die over een bepaald handschrift zijn verschenen als bijlage toe te voegen, waardoor heel wat zoekwerk wordt bespaard.

PRAKTIJK: NIEUWE INDELING EN DE SIGNATURENPROBLEMATIEK

De nieuwe indeling in de handschriften gebeurt op basis van de taal. Zo zijn er vier mogelijke benamingen: “Neerl” (manuscripta **Neer**landica) voor handschriften met een overwicht van de Nederlandse taal, “Lat” (manuscripta **Lat**ina) voor Latijnse handschriften, “Misc” (manuscripta **misc**ellanea) voor handschriften met een gelijkwaardige verdeling van het Nederlands en het Latijn binnen eenzelfde handschrift en “**Var. ling.**” (manuscripta **Var**iarum **ling**uarum) voor Duitse, Franse of Engelse handschriften.

Een vrij frequent voorkomend fenomeen is dat het handschrift, zoals de Middelnederlandse handschriftfragmenten, al een bewaarnummer heeft gekregen in eerder publicaties. Om verwarring te vermijden wordt in het nieuwe systeem geopteerd om zo veel mogelijk het oorspronkelijke nummer onaangeroerd te laten. Het oorspronkelijk nummer wordt nu gewoon voorafgegaan door een van de eerder genoemde taalaanduidingen. Concreet betekent dat dat er gestreefd wordt om handschrift “6” naar “Neerl. 6” om te zetten.¹⁴

De vernieuwde indeling van de collectie heeft als ander voordeel, naast het gebruiksvriendelijker en overzichtelijker presenteren van de collectie, de ‘valse’ handschriften uit het systeem te filteren. Transcripties van teksten als voorbereiding op een studie of uitgave worden niet langer onder een apart handschriftnummer behandeld.

Het ontsluiten van de collectie is een werk van lange adem. Eerst zullen de teksten die al een bewaarnummer hebben kort worden beschreven en hernoemd, waarna ook de ‘naamlozen’ aan de beurt komen. Enkele werken, gepubliceerd op de website, helpen de bezoeker en/of onderzoeker in afwachting voorlopig verder. Het gaat daarbij om de *Oude inventaris van de handschriften van het Ruusbroecgenootschap volgens de cartotheek met registers, opgesteld vóór 1975*, vermoedelijk van Albert Ampe en de *Beschrijving van de los bewaarde fragmenten uit het Ruusbroecgenootschap* van Hans Kienhorst.

¹⁴ Bij sommige teksten lijkt dit systeem echter niet toepasbaar. Om vergissingen te vermijden wordt daarom met een nog groeiende concordantielijst gewerkt die te bekijken is via de volgende link:
<https://www.uantwerpen.be/nl/onderzoeksgroep/ruus/bibliotheek/bijzondere-collecties/handschriften-invent/signaturen-concordan/>

AAN DE SLAG MET HANDSCHRIFTEN

Voor het inkijken van de handschriftencollectie zijn enkele 'attributen' nodig. Ten eerste wordt er gebruik gemaakt van een kussen, zodat de rug minder belast wordt bij het openvouwen van het boek. Ook een loodveter is een handig hulpmiddel. Door het horizontaal op het opengevouwen boek te leggen, voorkom je dat het boek weer dichtvalt, of doorwaait naar een andere pagina. Dat maakt het nemen van notities handiger. Die notities worden overigens met potlood gemaakt, om zo met zekerheid onuitwisbare inktsporen op het handschrift te voorkomen. Om tijdelijke bladwijzers of merkpunten in het handschrift aan te brengen, kunnen stroken van zuurvrij papier gebruikt worden.

MIJN BLIK OP DE COLLECTIE¹⁵

Dat de collectie van het Ruusbroecgenootschap een zeer gevarieerd aanbod heeft, is al duidelijk na het lezen van het voorgaande hoofdstuk. Toch blijkt dat het Ruusbroecgenootschap in de praktijk een nog gevarieerder aanbod heeft dan ik me aanvankelijk kon voorstellen. Onder de categorie 'handschriften' valt immers heel veel: van de traditionele middeleeuwse handschriften tot bijvoorbeeld religieuze persoonlijke notitieboekjes. Van een uniforme categorie, zowel inhoudelijk als vormelijk, is allerm minst sprake.

INHOUD

Dat de inhoud 'van religieuze aard' is, blijkt nogal een vage omschrijving voor de uiteenlopende teksten en genres dat het genootschap bezit. Er zijn namelijk handschriften met heiligenlevens, prekenbundels, gebeden, getijden, kloosterstatuten, geschiedenissen, Bijbelteksten, juridische teksten, literaire religieuze teksten, religieus belerende teksten, traktaten, dagboeken, nieuwsberichten, rekeningen, persoonlijke notities, kopieën van bekende literaire werken etc. Eén van de merkwaardigste handschriften van de collectie, op het gebied van inhoud, is handschrift 83. Het handschrift bevat zowel teksten in het Frans, Nederlands als het Latijn en is qua inhoud niet echt samenhangend: er zijn bijvoorbeeld gedichten, emblemata, verhalen en een draaiwijzer met sterrenbeelden aanwezig.

FUNCTIE

Daarnaast hadden de handschriften in de geschiedenis ook een verschillende 'taak'. Om te zien of ze als waardevolle geschriften of eerder als persoonlijke notities werden gezien, kan het bekijken van de hand van een handschrift hulp bieden. In de collectie zijn de professionele handen in de minderheid. De meerderheid van de handschriften werd dus voornamelijk gebruikt in een persoonlijke context of in een besloten kring. In de collectie gaat het vaak om de hand van Jan Modaal die een boek naar zijn of haar behoeften kopieert en eventueel versiert. Die handschriften bleven vaak in het bezit van één persoon, waardoor ze doorheen de tijd zijn aangevuld en naar het einde toe ziet de tekst er vaak niet altijd even verzorgd uit als in het begin. Dat sommige boeken worden aangevuld is te zien aan de vele lege pagina's die soms overblijven in een boek. Opvallend in de collectie is ook dat de boeken voor persoonlijke devotie soms worden doorgegeven aan iemand anders. Dat blijkt enerzijds uit de verschillende handen, maar ook uit bezittersaantekeningen of expliciete aantekeningen over schenkingen.

Naast persoonlijk handschriftenbezit van devoten deden sommige handschriften ook dienst in kloosters. Zo is er een liedboek overgeleverd met de muzieknotatie bij verschillende gebeden per dag. Ook in die handschriften kan

¹⁵ De bevindingen die hierna volgen, zijn gebaseerd op de ingekeken handschriften. Een lijst daarvan is te vinden in de rubriek 'Bijlagen'. De handschriften werden gekozen uit de catalogus van de bibliotheek en hoofdzakelijk op basis van interessante beschrijvingen of persoonlijke interesse.

trouwens de regel van het 'aanvullen' of 'doorgeven' (van zuster tot zuster bijvoorbeeld) gelden. Een typisch voorbeeld van dat eerste zijn handschriften met daarin een lijst van (gestorven) leden van een bepaald klooster waarbij plaats werd voorzien voor latere aanvullingen (hs. 38 en hs. 158).

VORM EN VORMGEVING

De meeste handschriften kennen de gebruikelijke boekblokform. Slechts twee handschriften, zoals handschrift 27, zijn rollen. Op gebied van afmetingen van boekblokken staan er heel wat uitersten in de kast van het Ruusbroecgenootschap. Handschrift 246 (ca. 235x327 mm) staat bijvoorbeeld in schril contrast met handschrift 386 (ca. 73x105 mm). De kleine handschriften zijn vaak gebedenboekjes die door hun formaat gemakkelijk mee te nemen zijn. De meeste handschriften hebben bovendien papier, en niet perkament, als beschrijfstof omdat het gros van de handschriften uit de collectie dateren van na 1500.

Een ander onderscheid zijn de volledig handgeschreven teksten en de teksten die met een gedrukt voorblad worden voorafgegaan of worden vergezeld door gravures. Soms worden handschriften zelfs samen met een volledig gedrukt boek ingebonden. Handschrift 96 bijvoorbeeld kent acht gedrukte teksten, niet bij eenzelfde drukker gedrukt, gevolgd door twee katernen met handgeschreven notities.¹⁶ Soms zit een papieren katern ook gewoon in een gedrukt boek zonder in te binden. Een voorbeeld daarvan is handschrift 81 met een gedrukte tekst in het Nederlands, gevolgd door een samenvattende vertaling van de gedrukte tekst die ervoor zorgt dat de inhoud ook duidelijk is voor Franstaligen.

Ook qua versiering is er een grote diversiteit. De handschriften met eerder de functie van 'persoonlijk devotieboekje' zijn heel sober (zwarte inkt zonder afbeeldingen) en dikwijls niet zo heel net geschreven. De handschriften met een (minimale) esthetische functie gebruiken onder andere kleur, miniaturen of andere afbeeldingen zoals amateuristische getekende scènes of ingeplakte gravures. Aan sommige persoonlijke devotieboekjes lijkt heel veel werk te zijn besteed. De collectie bevat ook enkele mooie werken die druk en handschriftelijk (pen)werk combineren in bijvoorbeeld de afbeeldingen en het titelblad.

In de banden en de sneden van de handschriften is er ook een grote verscheidenheid te ontdekken. Sommige handschriften hebben nog hun originele band, andere werden gerestaureerd. Nog andere zitten samen in een soort 'mapje'. Er zijn banden van leer alsook perkamenten banden, met of zonder inscripties of stempels op de rug of platten. De meeste sneden van de boeken zijn kleurloos, maar bij handschriften met een gekleurde snede is rood de meest voorkomende kleur. Handschrift 116 heeft daarentegen een blauwe snede.

DE MIDDELEEUEWSE HANDSCHRIFTENCOLLECTIE IN EEN NOTENDOP

Zoals eerder aangehaald, bezit het Ruusbroecgenootschap niet zodanig veel middeleeuwse handschriften. Toch blijken de middeleeuwse handschriften belangrijk in de collectie, als was het maar om de evolutie van handschriften doorheen de eeuwen te kunnen zien. In de daaropvolgende eeuwen hebben enkele middeleeuwse handschrifttechnieken immers nog vrij lang doorgewerkt. Niet alleen de gebruikelijke schriftsoorten werden oorspronkelijk grotendeels behouden, maar ook de technieken om een verzorgde bladspiegel te creëren: prikgaatjes, potloodlijnen voor de regels en/of marges en kleine versieringen met penwerk zijn voorbeelden daarvan. Hieronder zal een specifiek beeld worden weergegeven van enkele, zowel Latijnse als Nederlandse, middeleeuwse handschriften.

¹⁶ Merkwaardig is dat sommige combinaties van een druk en een handschrift zijn opgenomen in de collectie "handschriften" terwijl andere dan weer onder de collectie "oude drukken" vallen.

INHOUD

Inhoudelijk behandelen de handschriften uiteraard het religieuze thema. In de meeste gevallen bevatten de middeleeuwse handschriften getijden, bijvoorbeeld Neerl. 1, Lat. 4, of andere gebeden en oefeningen, zoals Neerl. 11 en hs. 386. Hs. 385 bevat geestelijke literaire teksten, nl. *De osculo amoris* van Jordaens en *Strofische gedichten*, *Mengeldichten* en *Lijst der Volmaakten* van Hadewijch.

In de handschriftfragmenten lijkt het *Getijdenboek* van Geert Grote een zeer geliefd boek om te verknippen, zo blijkt uit de intussen al onderzochte fragmenten.

UITERLIJKE VORM

Er zijn zowel perkamenten als papieren middeleeuwse handschriften in de collectie van het Ruusbroecgenootschap. Soms komen perkament en papier ook samen voor, bijvoorbeeld in handschrift 386 waar de miniaturen (en op de andere zijde de tekst) op perkament staan, terwijl de rest van het boek op papier is geschreven. Handschrift 5 is een ander voorbeeld van de combinatie papier-perkament. Daar werd de laatste katern in perkament verlengd met behulp van een papieren katern. Van sommige handschriften is het perkament niet van een zeer hoge kwaliteit. Dat is ook te zien in handschrift 5 waar herhaaldelijk scheuren of gaten werden dichtgenaaid.

Heel wat handschriften zijn bovendien vrij klein van formaat, zoals handschrift 12, 386 en 387, zodat ze gemakkelijk mee te nemen waren.

BAND

Enkele van de middeleeuwse handschriften zijn hun originele band doorheen de jaren verloren. Ze zijn ofwel ingebonden in een leren band met op de rug een inhoudsindicatie (vb. handschrift 53) of hebben een nieuwe perkamenten omslag gekregen, die gemaakt werd naar voorbeeld van het origineel. Daarnaast zijn er ook nog handschriften met de originele band, waarbij de paneelstempels, slotresten of zelfs nog volledig sloten en resten van touwsystemen zijn te zien. Frequent gebeurt ook dat de rug is hersteld, maar dat zowel het voor- als het achterplat nog origineel zijn.

De restauraties lijken uiterst secuur te zijn gebeurd. Bij handschrift 5 bijvoorbeeld is voornamelijk de rug hersteld, maar ook enkele delen van de platten, waardoor de schutbladen zijn losgemaakt van de platten om het leer daaronder te kunnen bevestigen. Van dat proces zijn nauwelijks sporen te zien.

VERLUCHTING EN SCHRIFT

Qua verluchting zijn de handschriften in het Ruusbroecgenootschap vrij sober. Rubricering is in alle handschriften aanwezig, maar penwerk is al minder frequent in de collectie (bijvoorbeeld in handschrift 2 en 9). Ook miniaturen komen niet in alle handschriften van het Ruusbroecgenootschap voor (bijvoorbeeld wel in handschrift 1, 11 en 12). Handschrift 1 en 53 bevatten overigens veelvuldig versierde randen. Muzieknotatie is eerder zeldzaam in de collectie (handschrift. 5).

Soms blijkt duidelijk dat er in een handschrift verschillende kopiïsten aan het werk zijn geweest. Dat is enerzijds te zien door het hanteren van verscheidene lettersoorten (zoals in handschrift. 387) of door de aanwezigheid van verschillende handen (handschrift. 11). Anderzijds kan, maar hoeft niet noodzakelijk, een veranderende bladspiegel in het boek ook wijzen op een verandering van kopiïst. In handschrift 385 II worden vanaf fol. 33 heel wat meer regels op één bladzijde geschreven.

RECONSTRUCTIE

Af en toe blijkt het ook nodig om folia te reconstrueren. In handschrift 9 bijvoorbeeld is een weggesneden stuk (perkament/papier) opgelapt met behulp van een nieuw strookje papier. Bij de tekst van Jordaens uit handschrift 385 I ontbreken dan weer soms volledige bladeren. Het tekstverlies werd daar opgevangen door in de gerestaureerde band ook getypte bladen op te nemen naar het voorbeeld van een handschrift uit Brussel.

VARIA

Klavieren zijn in de collectie niet zo frequent. Handschrift 2 bevat een van de zeldzame voorbeelden daarvan. In het laatmiddeleeuwse handschrift 402 is een bladwijzerlint te vinden. Het gaat immers om een boek bedoeld voor refterlezing, waarbij het lint dus nuttig was om te weten waar men de volgende keer moest verdergaan. Kalenders zijn dan weer frequenter terug te vinden. Zo bevatten zowel handschrift 5 als handschrift 53 een Augustijnse kalender.

DEEL 2:

CODICOLOGISCHE BESCHRIJVINGEN EN VOORBEREIDING TOT HET MAKEN VAN EEN PRESENTATIE

Na het eerder verkennende en algemene luik van deze stage, is het nu tijd voor praktische oefeningen met de handschriften. Uit de bekeken collectie koos ik negen handschriften waarbij ik codicologisch onderzoek uitvoerde, zoals gezien in de les *Boekgeschiedenis*. Daarna bereidde ik een kleine tentoonstelling voor van die negen handschriften die enkele weken in de hal van de universiteitsbibliotheek in Antwerpen te bezichtigen was. Ik onderzocht daarbij wat mogelijk interessant was voor een lekenpubliek en diepte sommige onderwerpen verder uit om een gepaste toonkasttekst te kunnen schrijven.

VERANTWOORDING VAN DE GEKOZEN HANDSCHRIFTEN VOOR DE TOONKAST

Na het bekijken van de collectie had ik een 35-tal handschriften en een 10-tal handschriftfragmenten die ik interessant vond om in de toonkast op te nemen. Binnen die verzameling handschriften was er een grote variëteit aan teksten, wat de opzet voor de tentoonstelling sterk heeft vergemakkelijkt. Ik wilde namelijk een doorsnede van de verschillende soorten religieuze handschriften uit de collectie van het Ruusbroecgenootschap presenteren. De overgebleven handschriften en fragmenten deelde ik daarom in verschillende categorieën in.

Een eerste indeling gebeurde op basis van inhoud, zoals in onderstaande tabel wordt weergegeven.

Preken	35 50 124
Persoonlijke (devotie)boekjes	60 234
Gebeden en oefeningen (en getijden)	25 38 53 62 61 68 71 74 82 102 118 119 126 387 452 386
Liederen en muziek	30 277 278
Heiligenlevens	28
'Verhalende' teksten, traktaten etc.	44 55 72 76 95 101 109 161 372 385I 385II
Teksten uit een kloostercontext	7 113 214 402
Fragmenten	Neerl. 15:2 Neerl. 15:3 Neerl. 28 Neerl. 31 Neerl. 34 Neerl. 413/2 Lat. 8 Lat. 10 Lat. 14 Fragment 67 Fragment 65 Fragment 59 Fragment 52

Naast een inhoudelijke verscheidenheid, had ik ook graag temporeel een grote tijdspanne behandeld, met een lichte nadruk op de middeleeuwen uiteraard. In een volgende stap in het selectieproces ging ik op zoek naar handschriften die ook voor leken interessant konden zijn, en dus esthetisch ook waardevol zijn.

Op basis van die drie criteria, namelijk inhoud, tijd en esthetiek/merkwaardigheid kwam ik tot de uiteindelijke selectie van negen handschriften.

De inhoudelijke verdeling ziet er als volgt uit:

Preken	50
Teksten uit een kloostercontext	30 (professioneel liedboek met muzieknotatie) 277 (onprofessioneel verzamelschrift met liederen) 402 (reftervoorleesboek) 113 (leerboek met o.a. gedragsregels voor nonnen)
Persoonlijke devotie	60 (biechtspiegel) 72 (gebeden en oefeningen) 387 (gebeden en oefeningen)
Fragmenten	Neerl. 28 (Fragment Ruusbroec)

De temporele verdeling is in onderstaande tabel weergegeven.

15e eeuw	Neerl. 28
16e eeuw	387 402
17de eeuw	30 50 113
18e eeuw	60 72
19e eeuw	277

VERANTWOORDING

Deze codicologische beschrijvingen zijn het product van een lange periode “met de neus in de handschriften”. Opmerken in de codicologie is één ding; het exact beschrijven van wat er precies te zien is, is een ander paar mouwen. Deze beschrijvingen zijn dan ook slechts een poging tot het zo volledig mogelijk (leren) beschrijven van de gekozen handschriften en kunnen dus onderhevig zijn aan onnauwkeurigheden en/of onvolledigheden.

Voor de beschrijvingen volgde ik zo goed mogelijk de cursus *Boekgeschiedenis*, waarin zowel de codicologische termen als de vereiste onderdelen van een codicologische beschrijving aan bod kwamen. Voor het codicologische onderdeel “inhoud” werd in deze beschrijvingen een eenvoudig overzicht gegeven van de teksten die een bepaald handschrift bevat. Diepgaand inhoudelijk onderzoek hoorde, wegens tijdgebrek, niet tot het takenpakket van de stage. Wanneer de inhoud van een handschrift in andere literatuur werd opgenomen, is niet opnieuw ingegaan op de inhoudelijk aspecten van een handschrift. De handschriften worden gerangschikt gepresenteerd op basis van hun catalogusnummer.

Een dank bij de codicologische beschrijvingen gaat uit naar Frans Hendrickx voor het oplossen van mijn vele vragen. Een bijzondere dank is echter voor Daniël Ermens, die immer bereid was de beschrijvingen na te lezen en hulp te bieden. Hij was het ook die onduidelijke plaatsen in de handschriften hielp ontcijferen. De woorden die voor beide van ons een raadsel zijn gebleven, worden in de beschrijvingen met [xxx] aangeduid.

HANDSCHRIFT 26

Antwerpen, Ruusbroecgenootschap, Neerl. 26 (olim 402).

Refterboek.

Perkament, 68 fol., ca. 113 x 158 mm, ca. 1500.

BOEKBLOK

Katernopbouw: 8 IV⁶⁸

Het handschrift bestaat uit acht quaternionen. De moderne foliëring start op de schutbladen voorin en eindigt op de schutbladen achterin. Het eerste folionummer in het boekblok is fol. 5.

Op fol. 1 t.e.m. 4 is er een duidelijke aflijning van de bladspiegel van ca. 81 x 115 mm in zwarte inkt. Fol. 5 t.e.m. 12 bevat minder nadrukkelijke aflijning van een bladspiegel met ongeveer dezelfde grootte. Vanaf fol. 13 is de aflijning van de marges in blauwe inkt en naar het einde van de codex toe is er afwisseling met bruingrijze loodstift (ff. 55-58 en 61-68). In de hele codex is de tekst geschreven in één kolom. Van fol. 5r tot 60v telt de kolom 17 regels, die behalve de liniëring in loodstift op fol. 5, niet van zichtbare liniëring zijn vergezeld. Op de volgende folia is zichtbare liniëring eveneens afwezig en is er minder eenheid in het aantal regels per blad, bijvoorbeeld 4 regels op fol. 66 en 21 regels op fol. 61. Op veel folia zijn de prikgaatjes in de onderrand nog zichtbaar. In de bovenrand zijn prikgaatjes vaak weggesneden.

In de onderrand van de eerste helft van de katernen zijn resten van bladsignaturen te bespeuren. Het perkament is in vrij goede staat. Op zowel fol. 62 als op fol. 66 is er een gat in het perkament.

SCHRIFT EN DECORATIE

Er zijn meerdere handen en schriftsoorten aanwezig in het handschrift. Van fol. 1 t.e.m. fol. 59v één hand in littera hybrida (fol. 5r-9r) en littera textualis (vanaf fol. 9r). Er zijn aanvullingen en correcties in de kantlijnen door twee verschillende handen, waarvan de eerste hand mogelijk dat van de oorspronkelijke kopiist is. De eerste correctie- en aanvulhand is aanwezig op fol. 12r, 13v, 16v, 24v, 30r, 49r, 51 r en v, 60v; de tweede correctiehand op 36r, 42v, 45r en 55v. Op fol. 7r zijn doorhalingen gebeurd waarvan de inktkleur mogelijk overeenkomt met de inkt van de tweede correctiehand. Fol. 60 (r en v) is in een littera hybrida. Fol. 61r is eveneens in littera hybrida, mogelijk van een andere hand. Er is een nieuwe hand die zowel fol. 61v als fol. 62r beschrijft in littera cursiva. Een laatste hand op fol. 62v tot 66r is zeventiende-eeuws.

Alle folia zijn below top line beschreven, behalve fol. 63v tot 65r waar respectievelijk de kopteksten "Die Benedicite oft tafelseghinge" en "die Gratie nae den eten" verdeeld over de bovenrand van de opening zijn geschreven. Het handschrift is gerubriceerd. Er is rode ophoging van hoofdletters, er zijn lombarden en rode opschriften (bijvoorbeeld op fol. 17r). Opgehoogde hoofdletters die op de eerste regel van het blad staan, zijn vaak groter geschreven (fol. 11r-12v). Er zijn lombarden van zowel één, twee als drie regels hoog, zowel in blauw als rood. Representanten zijn vaak zichtbaar, bijvoorbeeld op fol. 21r. Cadellen en (aanzetten tot) komen voor in de bovenrand (fol. 18r). Ook hoofdletters op de eerste regel van een pagina kunnen ontspringen in een sierpatroon in de bovenrand, zoals op fol. 10r.

Op fol. 11v is een kleine pentekening in zwarte en rode inkt aangebracht in de onderrand. Als schacht van een letter 'p' is daar een Latijns kruis getekend. Op fol. 62r werd aan een hoofdletter een gezicht in profiel getekend. In het handschrift komen verder geen tekeningen of miniaturen voor.

BAND

De band is van donkerbruin leder met op het voor- en achterplat resten van twee metalen sloten. De rug van de band, die 4 ribben telt, werd gerestaureerd met paars-bruin leer. Het achterplat is tamelijk beschadigd. Het voor- en achterplat vertonen hetzelfde patroon van lijnen versierd met motieven. Twee verticale banen, gevuld m.b.v. rolstempels van ca. 13 mm breed lopen op respectievelijk ca. 80 en 30 mm van de rechterrand. Twee gelijkaardige horizontale stroken lopen erdoorheen op

ca. 25 en 130 mm van de bovenrand en vormen met de andere banen een rechthoek van ca. 64 x 115 mm. De stroken bestaan uit een afwisseling van siermotieven en portretten, die de geportretteerden in profiel weergeven, omgeven door een cirkel. De decoratieve ruimte tussen de portretten bedraagt ca. 35 mm. De stroken zijn zowel rechts als links omrand door een driedubbele lijn waarvan de middelste de dikste is. De randen van het gehele plat van het boek door eenzelfde driedubbel lijnenbundel versierd.

Op de snede zijn er sporen van rode verf te bemerken. De platten zijn gemaakt van hout en de schutbladen zijn van perkament. De schutbladen maken deel uit van het eerste en het laatste katern van het boek. Los in het boek zit ook een cluster van leeslinten van wit textiel waarop verticaal een dubbele gestipte lijn loopt. De linten waren waarschijnlijk, met behulp van het extra stukje textiel aan het begin van de linten, aan het kapitaal bevestigd.

GESCHIEDENIS

Het handschrift is afkomstig uit een klooster uit het bisdom Kamerijk die de Augustijnse regel volgde. Dat is af te leiden uit de tekst die op fol. 61v en 62r staat te lezen: "Ick suster N beloue gode van hemelryc ende marien der heylicher maget, sinte Augustyn ende alle gods heyligen, mynen heere den bisschop van Cameryck ende v vader, ende uwen nacomers visiteerders des huys duechdelycken ghecoren onderdanicheyt eeuwige reynicheyt, ende sonder proper te leuene na den regule van sinte Augustyn totter doot toe".

In de twintigste eeuw werd het handschrift twee keer geveild. Een eerste veiling van het handschrift vond plaats op 17/3/1919, waar geen verdere informatie over bekend is. Op een veiling van objecten uit het Musée Frans Claes, die liep van 27 november tot 1 december 1933, werd het een tweede keer geveild. Sinds 1965 maakt de codex deel uit van de collectie van het Ruusbroecgenootschap.

LITERATUUR

Meeus, H, Couttenier, P, & Hendrickx, F 1994, *Pampiere Wereld Litteraria Neerlandica*. Leuven, Peeters, p. 43-47.

INHOUD

[zie literatuur]

HANDSCHRIFT 28 (FRAGMENT)

Antwerpen, Ruusbroecgenootschap, Hs. Neerl. 28 (olim Neerl. fr.6)

Fragmenten Jan van Ruusbroec, *Spiegel der ewiger salicheit*.

Perkament, 2 stroken van ca. 90 x 285 mm, 2^e helft 15^e eeuw.

BOEKBLOK

Het oorspronkelijke blad van ca. 187 x 285 mm is middendoor gesneden op ca. 90 mm van de rechterrاند (gemeten op de rectozijde). De binnenmarge en een deel van de binnenkolom ontbreken. Er zijn twee kolommen van ca. 70 x 211 mm met 39 regels. De schriftspiegel was vermoedelijk 155 x 213 mm.

Prickings zijn aanwezig zowel in de buitenmarge, als in de boven- en ondermarge. De aflijning gebeurde in loodstift. Er is contemporaine foliëring aanwezig in het midden van de bovenmarge van de rectozijde in rode inkt. Het betreft folium cclxxxi. In de ondermarge van de versozijde is moderne foliëring aangebracht met grijs potlood. Sporen van een bladsignatuur zijn te vinden in de ondermarge van de rectozijde.

Verticale vouwen in het midden van de stroken en de aanwezigheid van vijf naaigaatjes en twee gaatjes voor de kettingsteken getuigen van de latere functie van het blad als bindmateriaal. Op de versozijde zijn de bruine afdrukken van de vijf perkamenten bandjes waarop genaaid was, zichtbaar.

SCHRIFT EN DECORATIE

De fragmenten zijn geschreven in littera hybrida door één hand. Below top-line. De regelhoogte bedraagt ca. 5,4 mm. Er zijn rood opgehoogde hoofdletters aanwezig, alsook een rood paragraafteken in de eerste kolom van de rectozijde.

BAND

[niet van toepassing]

GESCHIEDENIS

De fragmenten werden in de eerste helft van de 20ste eeuw gevonden in het Aartsbisshoppelijk Archief in Mechelen. Sinds de schenking in 1998 maken ze deel uit van de collectie van het Ruusbroecgenootschap.

LITERATUUR

Hans Kienhorst en Mikel Kors, 'Fragment van een onbekend Ruusbroec-handschrift', in: *Ons geestelijk erf* 72 (1998), p. 164-172.

INHOUD

Het blad bevat een fragment uit de *Spiegel der ewiger salicheit* van Jan van Ruusbroec, meer bepaald uit het achtste hoofdstuk "Vier punten vander ewigher minnen Gods". De eerste kolom op de rectozijde bevat de slotstrofen van het eerste argument van Gods eeuwige liefde. Vanaf het paragraafteken in de eerste kolom start het tweede bewijs tot ongeveer halverwege de eerste kolom op de versozijde, waar met "Ende dit es dat derde poent" het derde punt aanvangt. Op de vijfde regel van de tweede kolom van de versozijde start het vierde en laatste onderdeel van het hoofdstuk.

HANDSCHRIFT 30

Antwerpen, Ruusbroecgenootschap, Hs. 30.

Liber dominicalis sacri ordinis praedicatorum.

Papier, 160 fol., 200 x 256 mm, 1657.

BOEKBLOK

Katernopbouw:

I², 8¹⁰, 9 I²⁸ (II + 1)³¹, 12 I⁵⁵, I + 1⁵⁸, 5 I⁶⁸, I-1⁶⁹, I + 1⁷², 6 I⁸⁴, I - 1⁸⁵, 10 I¹⁰⁵, I¹⁰⁷, 7 I¹²¹, I - 1¹²², I¹²⁴, I + 1¹²⁷, 2 I¹³¹, I + 1¹³⁴, (I + [II + 2])¹⁴², 8 I¹⁵⁸, 2¹⁶⁰

Het handschrift is hoofdzakelijk opgebouwd uit katernen van één bifolium. De tweede katern is een katern van acht bladen met een onduidelijke samenstelling. In dit katern zijn de enkelbladen samengevoegd tot dubbelbladen, door ze te kleven op een strook papier die als binnenmarge dienst doet. Ook de boven- en ondermarge zijn vergroot met een strook papier, zodat de bladen dezelfde afmetingen hebben als de andere bladen in het boek. In de katern gevormd door fol. 135 t.e.m. fol. 142 is aan de achterzijde van het laatste blad van een bifolium een katern van twee dubbelbladen en daarbij twee enkelbladen gekleefd.

Prikgaatjes voor de lijnen van de muzieknnotatie zijn erg consequent aanwezig, behalve op ff.1-10 en fol. 159 waar muzieknnotatie ontbreekt. De aflijning voor de muzieknnotatie is aangebracht in inkt en sporen van de aflijning voor de tekst zijn in loodstift. In de rechterbovenhoek van het blad staat moderne foliëring in grijs potlood. Contemporaine paginering bevindt zich net onder de koptekst ter hoogte van het begin (op de versozijde) of einde (op de rectozijde) van de eerste notenbalk. De pagina's die met een opschrift beginnen, dragen een paginanummer ter hoogte van waar normaalgezien paginering is voorzien.

SCHRIFT EN DECORATIE

Er zijn verscheidene handen aanwezig in de codex. Een eerste hand is te vinden van fol. 2v tot 158v in littera textualis, met uitzondering van fol. 137r tot 142r. Die folia zijn geschreven in een littera textualis door een andere hand. Latere handen zijn aanwezig op fol. 2r en v en fol. 159r evenals in schaarse aantekeningen tussendoor, zoals op fol. 93r. Fol. 160 is door een mogelijk latere hand in littera textualis neergeschreven.

Rubricering komt regelmatig voor. In de koptekst is er rubricering ter aanduiding van de dag waarop een bepaald lied gezongen dient te worden. Rubricering tussen de zangtekst door, namelijk van bepaalde onderdelen van de heilige mis, duiden de volgorde van de gezangen binnen de misviering aan. Die laatste rubricering gaat ook gepaard met een rode lombarde in het eerste woord van de zangtekst. Behalve enkele decoratieve lijnen op de pagina's waar een nieuw onderdeel in de liederen begint, zoals op fol. 70r, komt er geen versiering in het handschrift voor.

In de codex zijn af en toe papieren stroken gekleefd om schrijffouten te corrigeren of vlekken te camoufleren. Op fol. 60r is er een reepje gedrukte tekst gekleefd bij wijze van explicitering van wat er na een bepaald gezang geantwoord dient te worden.

BAND

Het handschrift heeft een donkerbruine lederen band met metalen beslag aan de hoeken alsook onderaan het plat net voor de kneep. De twee sloten, bevestigd op ca. 50 mm van de onder- en bovenrand, zijn volledig. De rug telt vier ribben die omgeven zijn door twee driedubbele lijnen. Ook de kop en de staart van de rug worden versierd door dergelijke lijnen. De lijnen die boven en onder de ribben lopen, houden aan tot op het voor- en achterplat waar ze stoppen bij een verticale lijn die deel uit maakt van de versiering van de platten. Op het voor- en achterplat vormen driedubbele lijnen een kader op ca. 14 mm van de rand. Waar horizontale en verticale lijnen elkaar raken, lopen de lijnen door tot aan de rand van het plat.

Ongeveer in het midden van het achterplat is een wit Latijns kruis met voetstuk gekleefd. De balken van het kruis zijn ca. 18 mm breed. De snede van de codex is groen gekleurd en de dek- en schutbladen zijn van papier.

GESCHIEDENIS

Op fol. 2v staat in het colofon te lezen dat het boek door zuster Jacoba de Winter in 1657 in Antwerpen in het klooster van de heilige Catharina van Siena is samengesteld. De rectozijde bevat een bezittersinscriptie uit 1694: "tot gebruijck van suster regina Callebaut met orlof van al haer overste gegeven int jaer 1694". Het boek was dus nog in gebruik in een convent aan het einde van de 17^e eeuw. Verdere informatie ontbreekt echter.

LITERATUUR

[ontbreekt]

INHOUD

Fol. 2v:	Liber dominicalis sacri ordinis predicatorum ['titelpagina']
Fol. 3r-10r:	Dit naevolgh sijn de Responsorien ende of fertorien om te lesen onder elck sijn missen int gheheel iaer door ['inhoudsopgave']
Fol. 11r-11v:	Ad introitus [primus tonus tot octavis tonus, mogelijk bedoeld als stemopwarming]
Fol. 13r-22v:	Dominica prima in adventu
Fol. 23r-31v:	In noctae natalis domini ad missam officium
Fol. 32r-69v:	Dominica in septuagesima officium
Fol. 70r-85v:	In die sancto paschae seu dominica resurrectionis domini officium
Fol. 86r-122v:	In festo pentecostes officium
Fol. 123r-127v:	In festum totum duplex
Fol. 128r-142r:	In dominicis aet in festis duplex
Fol. 143r-158v:	In nativitate domini et in duobus diebus sequentibus in aepiphania sequentia

HANDSCHRIFT 50

Antwerpen, Ruusbroecgenootschap, Hs. 50.

Dit sijn sermoenen gedaen vanden eerw. Pater gouda vande societyt jesu.

Papier, 142 fol., 159 x 202 mm, 17^e eeuw.

BOEKBLOK

Katernopbouw: 17 IV¹³⁶, IV -1¹⁴³

Dit handschrift bestaat hoofdzakelijk uit quaternionen van papier. Aan het boekblok gaat een onbeschreven en ongenummerd bifolium vooraf, waarvan het eerste blad het voorste schutblad is. Het bifolium heeft, net als de andere folia, een afgelijnde bladspiegel in loodstift van ca. 105 x 150 mm. In de rechterhoek van de bovenmarge is in grijs potlood moderne foliëring aangebracht. Het watermerk in het papier is het duidelijkst zichtbaar vanaf fol. 137 omdat deze folia onbeschreven zijn (maar wel afgelijnd).

SCHRIFT EN DECORATIE

De gehele codex is geschreven door één hand uit de 17e eeuw, behalve een later bijschrift in de rechtermarge op fol. 99r in potlood. In de onderrand van fol. 1 staat een inscriptie dat mogelijk in een latere fase door de eerste hand werd toegevoegd. De inscriptie is minder verzorgd geschreven en de kleur van de inkt is lichter. Rubricering wordt gebruikt als aanduiding van de titel van de verschillende sermoenen. De eerste hoofdletter van een sermoeen is gerubriceerd. Rood opgehoogde hoofdletters dienen dan weer als aanduiding van een nieuw onderdeel binnen een sermoeen. Regelvulling gebeurt aan de hand van rode horizontale lijnen die tot aan de rechtermarge lopen.

BAND

De band is van lichtbruin leder en bevat resten van twee metalen sloten. De beschadigde rug telt vier ribben, waarvan in de onderste rib de dubbele bindtouwen zichtbaar zijn. Boven en onder de ribben lopen driedubbele lijnen die ca. 18 mm doorlopen op het voor- en achterplat. Ook aan de kop en de staart is een driedubbele lijn aanwezig. In het tweede veld is een opschrift aangebracht op een wit papieren titelschild met daarop: "Sermoene van de drij belofte". De platten zijn van hout en de dek- en schutbladen van papier.

Voor de decoratie van het voor- en achterplat werden verschillende stempels gehanteerd. In het midden van de platten staat een rechthoek gevormd door driedubbele lijnen van ca. 54 x 133 mm. De horizontale driedubbele filet wordt herhaald op ca. 16 mm van de boven- en onderrand van de rechthoek. Aan de buitenrand van die rechthoek staat een rechthoek van ca. 11 mm breed bestaand uit bloemen en bladmotieven, die met blinde stempeling zijn aangebracht. Dat geheel is op zijn beurt omgeven door een rechthoek gevormd door driedubbele lijnen. Daarrond is er een nieuwe rechthoek gevormd door banden van ca. 15 mm breed in een verhitstempel. In die banden staan vruchten- en plantenmotieven afgebeeld. Aan de buitenrand daarvan is er opnieuw een rechthoek van driedubbele lijnen die doorlopen naar de randen van het plat. Aan de uiterste randen van de platten, behalve aan de kant van de rug, loopt een lijn van ca. 3 mm dik.

GESCHIEDENIS

Het handschrift werd vermoedelijk geschreven door Elisabeth Librechts want in de onderrand van fol. 1 staat geschreven "bidt voor mij Elisabeth Librechts". Op het dekblad van het voorplat kleeft een rode Ex libris van het Ruusbroecgenootschap.

LITERATUUR

[ontbreekt]

INHOUD

De preken die in het handschrift voorkomen zijn gebaseerd op de 'De Consideratione' van Bernardus van Clairvaux.

Fol. 1r-2r	Dit zijn sermoenen gedaen vander eerw. Pater Gouda vande societyt Jesu om te comen tot de volmaecktheijt van de religieusen staet aengaende de drij beloften, seer schoon en geleerde sermoenen, dit is de voor reden.
Fol. 2r-9r	Het eerste sermoen sprekende vande 3 beloften int gemeijn belooft en betaelt aenden heer uwen godt
Fol. 9r-21r	Het 2 sermoen vande belofte van armoede wat loon ons daer voor berijt is, en waer in die meest gelegen is salich sijn die arm van geest want het rijck der hemelen hoort him toe Mathei int 5 cap
Fol. 21r- 30r	Het 3 sermoen van verscheijden trappen der heilighen armoeden en remedien en verweeksels die ons daer toe mochten bewegen en van ongeregelde liefde tot cleijn saecken salich sijn die arme van geest
Fol. 30r-36r	Het 4 cap. oft sermoen vande verscheijden sonden tegen de heilighe armoede en vanden oorlof diemen behoort te hebben om eeuwige dingen te gebruijcken salich sijn die arm van geest
Fol. 36r-42v	Het 5 sermoen het fundament der armoeden is niet eijgens te hebben en hoe de armoede in allen oordens niet enen gelijk en is en wat sorte van sonde het is dese belofte te breken
Fol. 42v-50v	Dat 6 sermoen het fundament der armoeden dat is niet eijgens te hebben, en hoe de armoede in alle oorden niet enengelijck en is, en wat sorte van sonde ht is dese belofte te breken [gelijkaardig aan het vijfde sermoen]
Fol. 50v-57v	Het 7 sermoen Lof vanden staet der reijnicheit drij trappen daer van en 3 middele om daer toe te geraken en om dien te bewaren, gij en sijt niet geroepen tot onsuijverheijt maer tot heijlichmakinge ad tesola 4 cap
Fol. 57v-66v	Het 8 sermoen aengaende de vrijheijt inde bicht vande suijscheit hoemen sondicht tegen dese belofte met woorden en gedachten abstinete vos a carnalibus desiderius quie militant adversus
Fol. 66v-74r	Het 9 sermoen wanneer men dootsonde doet tegen de suijscheit en wanneer men consenteert en wat remedien om die wel tonderhouden, beati mundo corde
Fol. 74r-82v	Het 10 sermoen ander middelen om dese deuicht te bewaren te weten doorsacken schouwen en hem oeffenen in wercken van penitentie en dier gelijcke salich sijn die suijscheit van herten sijn want sij sullen godt sien
Fol. 82v-91v	Dat 11 sermoen vanden lof en prijs der gehoorsaemheijt hoe die godt behaelt en hoe nootelijck alle religieusen dese deuicht is deerste vande belofte van gehoorsaemheijt melior est obedientia quam
Fol. 91v-99v	Het 12 sermoen hoemen moet versaken sijnen eijgen wil en verstant en van noch eenige ander trappen der gehoorsaemheijt en hoemen daer tegen sondicht melior est oedientia quam
Fol. 99v-110v	Het 13 sermoen van ander sonden tegen de gehoorsaemheijt ende vande gehoorsaemheijt formalis en materialis en voorts vande ongehoorsaemheijt contrarie dese deuicht
Fol. 110v-117r	Het 14 sermoen vande murmuratio wanneer die dootsonde is, en hoe godt die straft en oock van men heer den doctoer eijgen goetduncken
Fol. 117r-125r	Het 15 sermoen vande blijde en blinde gehoorsaemheijt en verscheijden gelijckenissen daer van melior est obedientia quam
Fol. 125r	Het 16 sermoen noch vande blinde gehoorsaemheijt en verscheijden conditien met de welke men behoort gehoorsaemheijt te sijn

HANDSCHRIFT 60

Antwerpen, Ruusbroecgenootschap, Hs. 60.

Biechtspiegel.

Papier, 48 fol., ca. 98 x 160 mm, 2^e helft 18^e eeuw.

BOEKBLOK

Katernopbouw: 6 IV⁴⁸

De codex bestaat uit zes quaternionen. Van elk blad zijn enkel de rectozijden voorzien van een tekening met bijschrift. Fol. 1 en fol. 2 zijn blanco gelaten. Er is foliëring aanwezig in de rechterbovenhoek van het blad. De foliëring is aangebracht in zwarte inkt. Een deel van een watermerk is bijvoorbeeld zichtbaar in de rechter benedenhoek van fol. 2.

SCHRIFT EN DECORATIE

Het handschrift is geschreven door één hand, vermoedelijk uit de late 18e eeuw. Op elke rectozijde van de folia is een tekening gemaakt, in een kader van zwarte lijnen van ca. 81 x 126 mm (gemeten op fol. 30). In de ruimte onder de afbeelding, ca. 30 mm, staat de tekst, geschreven in bruinzwarte inkt. Op ff. 46-48 is er geen tekst aanwezig. Op fol. 38 staat, behalve tekst in het onderschrift, ook tekst in de afbeelding zelf. Op ff. 39-41 staat er tekst in de afbeelding zelf, maar ontbreekt de tekst onderaan. Op ff. 18, 20, 22 en 42 komen ook kleinere afbeeldingen voor bij de tekst onder de eigenlijke afgebeelde scène. Voor de afbeeldingen in het handschrift werd zowel potlood, zwarte inkt als (aquarel)verf gebruikt.

BAND

Het boekblok is gebonden in een contemporaine donkerbruine lederen band, met daarin donkerdere afdrukken van een sierstempel. De platten zijn van karton. Op zowel het voor- als het achterplat is er op ca. 3 mm van de randen een enkele filet. Aan de kant van de rug is er een dubbele filet met ca. 5 mm ruimte tussen beide lijnen. De rug telt drie ribben. De ribversiering, namelijk een enkele lijn boven en onder de rib, komt vijf keer voor op de rug. Aan de kop en de staart is er geen rib, maar er is wel ribversiering aangebracht. Ook bij de derde rib is de versiering niet correct aangebracht. De tweede en de vierde ribversiering liggen beide op ca. 40 mm van de derde ribversiering, terwijl de laatste rib eerder ca. 50 mm daarvan ligt verwijderd. Op de velden tussen de ribversiering staat telkens een gouden bloem met zes bladen. De dek- en schutbladen zijn van papier.

GESCHIEDENIS

Het schrift uit de bijschriften lijkt te dateren uit de latere 18^e eeuw. Op fol. 20 en fol. 42 zijn vrij gedetailleerde munten getekend bij, respectievelijk, de zonde van stelen en de oproep om aan de armen te geven. Twee munten zijn ook voorzien van een datum, namelijk 1821 en 1822. Het is waarschijnlijk dat die munten er later zijn aan toegevoegd, want op fol. 42 wordt de tekst deels overlapt met de afbeeldingen van de munten. Bovendien lijkt er voor de munten ook een andere inkt te zijn gebruikt.

LITERATUUR

[ontbreekt]

INHOUD

Dit handschrift is een biechtspiegel aan de hand van zelfgetekende afbeeldingen met daaronder het bijschrift met uitleg van de zonde.

Fol. 3	Mijn laetste bieghte is geweest over een jaer een maend een weeke
Fol. 4	Op de zondaegen oft gebode hijlig daegen geen misse gehoor[t] te laet gekomen
Fol. 5	Vrijwillig verstroyt geweest
Fol. 6	Slaevelijken arbijd gedaan op de zondaegen oft feestdaegen

- Fol.7 Ik heb ten tijde van den paesschen tot de h. communie niet geweest
 Fol.8 Gebiegt zonder waer berouw
 Vrijwillig een doodzonde verswegen
 Fol.9 Vleesch geeten op de verboden dagen
 Een wijnig
 Fol.10 Des avonds den vollen maeltijd genomen op de geboden vastendaegen
 Fol.11 Ik ben gaen wandelen als ik noodzaekelijk was aen mijne ouders
 Fol.12 Aen mijne ouders quaed gewenscht
 De dood
 Fol.13 Gemurmureert tegen mijne ouders
 Fol.14 De gebreken van mijne ouders aen andere kenbaer gemaakt
 Fol.15 Ik heb vergramt geweest
 Fol.16 Ik heb hooverdig geweest
 Fol.17 Ik hebbe gevogten
 Fol.18 Ik hebbe mijnen naesten gehaet een uur een weke een maend een jaer
 Fol.19 Ik hebbe mij verblijd in den dood van [xxx]
 Fol.20 Ik heb gestolen
 Fol.21 Ik heb den wille gehad van te stelen
 Fol.22 Ik hebbe iets gevonden en niet wedergegeven
 Fol.23 Ik hebbe dronken geweest
 Fol.24 Ik hebbe er van overgegeven
 Fol.25 Ik heb quaed geweest door het spel
 Fol.26 Ik hebbe God niet bemind boven al
 een jaar een maend een weke uur
 Fol.27 Ik hebbe eenen priester verongelijkt
 Fol.28 Ik hebbe agterklap gesproken
 Fol.29 Ik heb gelogen
 Fol.30 Ik hebbe een ander verweten
 Fol.31 Ik hebbe hem verweten dat hij eenen sot was enz
 Fol.32 Ik hebbe mijn vermaek gehad in onkuijssele gedagten [xxx]
 Fol.33 Ik heb van onkuijscheyd gedroomt Mijn zelve oneerlijk aangeraekt
 Fol.34 Ik hebbe mij oneerlijk laeten veurucken in den wille van onkuijsheij
 Fol.35 Ik heb in ongeoorloofde vergaeringen geweest, gedanscht en
 Fol.36 Gecommuniceerd in den tael van doodzonde
 Fol.37 Ik hebbe niet willen werken
 Fol.38 De dood [in de afbeelding]
 Als den mensche sterft gaet de ziele oft 1 nae den hemel oft 2 nae het vagevier 3 oft nae de hel [onder de afbeelding]
 Fol.39 Het oordeel [in de afbeelding]
 Fol.40 De helle [in de afbeelding]
 Fol.41 Den hemel [in de afbeelding]
 Fol.42 Geeft aen den armen
 Fol.43 Gij zult misse hooren
 1, 2, 3, 4, enz
 Fol.44 Gij zult vasten 1, 2, 3 enz
 Fol.45 Gij zult vijf mael op uwe borste kloppen [xxx] van geloove, hope en liefde verwekken 1, 2, 3, 4
 Fol.46 [afbeelding zonder opschrift]
 Fol.47 [afbeelding zonder opschrift]
 Fol.48 [afbeelding zonder opschrift]

HANDSCHRIFT 72

Antwerpen, Ruusbroecgenootschap, Hs. 72.

Het open paradijs de godt-minnende zielen

Papier, 108 fol., 117 x 183 mm, 1780 (17 juli).

BOEKBLOK

Katernopbouw: 2 IV²³, V³³, 2 IV⁴⁹, V⁵⁹, 4 IV⁹¹, V-1¹⁰⁰, IV¹⁰⁸

Tussen de eerste en de tweede katern zitten twee kimmen die van eenzelfde dubbelblad afkomstig zijn. In het midden van de bovenmarge is er contemporaine paginering, soms geschreven tussen twee ronde haken. Tussen p. 194 en p. 195 ontbreekt het paginanummer. In plaats daarvan staat een bolletje, eventueel te interpreteren als nul. Op p. 195 staan zowel het bolletje als een paginanummer. Het papier van de inleidende katern van drie dubbelbladen en een dubbelblad waarvan de andere helft werd afgescheurd, dat niet bij het boekblok hoort, bevat een watermerk, gedeeltelijk duidelijk zichtbaar op het derde blad. Ook het achterste schutblad heeft een watermerk, bestaand uit drie krullige letters. In het boekblok zelf werd geen watermerk gevonden.

De bladspiegel (ca. 90 x 155 mm) wordt afgebakend aan de hand van een donker kader, gevormd door twee lijnen. De buitenste lijn is dikker dan de binnenste lijn. Het kader wordt soms ook nog extra versierd, vaak wanneer prenten in het kader zijn gekleefd, zoals op p. 28, p. 98, p. 128 en p. 213. Er komen geen custoden voor in het handschrift. Af en toe wordt wel (een deel van) het eerste woord van het volgende blad onderaan op de vorige pagina geschreven, bijvoorbeeld op p. 74 en 190. In loodstift zijn er restanten van liniëring.

SCHRIFT EN DECORATIE

In het handschrift komen verschillende handen voor, waarvan de meeste 18^e-eeuws zijn. Opgehoogde letters of lombarden komen niet voor in het handschrift. Wel worden bepaalde letters dikker, groter of in een andere lettersoort geschreven wanneer ze een nieuw onderdeel inleiden of aan het begin van een nieuwe alinea staan. In de gehele tekst is geen gebruik gemaakt van kleur, tenzij grijs voor de afbeeldingen. Randversiering komt af en toe voor, vooral in de vorm van een versierde accolade, bijvoorbeeld op p. 31. Regelvulling gebeurt vaak met behulp van kleinere afbeeldingen, zoals op p. 111.

Er zijn twee soorten afbeeldingen aanwezig in het handschrift. Een eerste soort zijn de pentekeningen. Vaak gaat het om bloemen, planten en kelkmotieven ter opvulling van de rest van de pagina of van een witte ruimte. Ook andere taferelen zijn aanwezig, zoals op p. 183 vissers en op p. 57 en p. 199 landschappen. De afbeeldingen zijn in zwarte inkt en een grijze kleur werd gebruikt voor inkleuring of schaduw effecten. Een tweede soort afbeeldingen zijn gravures die in het handschrift werden gekleefd, omgeven door een decoratieve rand. Er komen 18 gravures voor in het handschrift: p. 2 Jezus aan het kruis met een treurende Maria; p. 23 de Heilige Drie-eenheid met daaronder een scène met Sadrach, Mesach en Abednego; p. 28 de Pinksterscène, p. 34 bevestiging van Gods macht op aarde via de Paus; p. 48 het Heilig Sacrament met engelen; p. 58 Jezus bij het gebroken kruis; p. 68 Maria met engelen; p. 98 aanbidding van de hostie en het lam; p. 110 memento mori: kind op een graf; p. 120 Jezus met Anna en Maria; p. 136 de heilige Barbara; p. 144 Maria met een zwaard in haar borst, symbool van het lijden; p. 152 de heilige Joseph; p. 166 de heilige Dominicus; p. 192 Thomas van Aquino; p. 194 het kind Jezus; p. 200 tafereel met de heilige Hubertus; p. 213 de heilige Cecilia.

De codex bevat ook een titelblad. De titel staat geschreven in een versierde lijst van ca. 129 x 178 mm. Ook hier ontbreekt kleur. Alles is in zwart penwerk met grijs voor kleine inkleuringen en schaduw effecten.

BAND

De lederen band is donkerrood en heeft houten platten. Het voor- en achterplat (ca. 121 x 191 mm) zijn gedecoreerd met een dubbele gouden lijn aan de rand van de platten. Aan de binnenkant van dat kader wordt een nieuw kader gevormd door een terugkerende herhaling van een gouden krulmotiefje van ca. 14 mm. De rug telt vijf enkele ribben. Op de velden tussen

de ribben staat een horizontale rechthoek, gevormd door twee dubbele gouden lijnen, met daarin bloemen en krulmotieven. Het onderste veld wijkt van de andere motieven af. In het tweede veld is er geen decoratie, maar wel de tekst "het open paradijs" in gouden kapitalen op een zwarte achtergrond. De snede is verguld. De dek- en schutbladen zijn van papier.

GESCHIEDENIS

De gravures waarvan de herkomst te achterhalen zijn, zijn van Duitse makelij, meer bepaald van Klauber, een graveursfamilie uit de 18^e eeuw.

Het boekje is met grote waarschijnlijkheid voltooid op 17 juli 1780. Dat is te zien op de laatste pagina van de codex. Op p. 214 staat immers een slotgebed, omgeven door een eivormig kader, dat afsluit met "AMEN den 17 julii". Boven het ronde kader staat "ANNO" geschreven waarna in de vier hoeken, tussen het ronde kader en het gebruikelijke kader dat de bladspiegel afbakent, telkens een cijfer uit het desbetreffende jaar (1780) staat geschreven.

LITERATUUR

[ontbreekt]

INHOUD

p. 3-22*	Gebeden onder de Heijlige Misse
p. 23-28*	Litanien endegebeden op ider dagh van dewecke Sondaghs van de alderheijligste Drijvuldigheijt
p. 29-34*	Litanie voor den maendagh tot den Heijligen geest
p. 35-40*	Litanie van den soeten Naem voor den dijnsdagh
p. 41-48*	Litanie van de Heijlige Engelen voordien woensdag
p. 49-58*	Litanie van het Alderheijligste Sacrament
p. 59-68*	Litanie op het lijden ons heeren Jesu Christi voor den vrijdagh
p. 69-76	Litanie voor den Saterdag van O.L. vrouwe van Loretten
p. 77-80	Gebedt om de heijlige maget Maria tot patroonerse te verkiesen Oeffeningen voor Saterdag
p. 80-98	Gebeden geduerende het lof sondaeghs
p. 99-110	Gebeden ende litanien voor de tweede wecke voor den sondagh van alle heijligen
p. 111-120	Gebeden en litanie voor den maendag
p. 121-127*	Litanie en gebeden voor den dinsdag tot de heijligen Joachim ende Anna
p. 128-136*	Litanie en gebeden voor den woensdag tot den Heijligen Rochus
p. 137-144*	Litanie ende gebeden tot de Heijlige Barbara voor den donderdag
p. 144-152*	Litanie ende gebeden voor den vrijdag
p. 152-166*	Litanie en gebeden tot den heijligen Joseph voor den saterdag
p. 167- 173	Litanie en gebeden tot den heijlige vader ende patriarch Domincus (instelder der praedickheeren order)
p. 174-201	Gebeden voor elcken feestdag der heijligen van het horarium der preedickheeren
p. 202-214	Verscheijde korte gebeden dienstig om sig te berijden tot de heijlige communie

De onderdelen vergezeld met een asterisk (*) worden in de tekst voorafgegaan door een gravure. In dit overzicht wordt de tekst als startpunt van een onderdeel genomen en dus niet de gravure. De bijhorende afbeelding is daardoor te vinden op de laatste pagina van het vorige onderdeel. Vaak zijn er ook gravures aanwezig voor de niet aangeduide onderdelen. Hierbij horen ze echter niet altijd inhoudelijk samen, maar dienen vaak als aanduiding van een nieuw onderdeel. Ten slotte zijn ook gravures midden in de tekst mogelijk.

HANDSCHRIFT 113

Antwerpen, Ruusbroecgenootschap, Hs. 113.

Traktaatjes.

Papier, 134 fol., ca. 95 x 151 mm, 1659 (23 oktober).

BOEKBLOK

Katernopbouw: 6 VIII⁹⁷, VIII-1¹¹², 3 IV¹³⁴

De moderne foliëring begint op de schutbladen. Het eerste foliumnummer in het boekblok is fol. 3. Er is contemporaine(?) paginering in de bovenmarge, die start op fol. 3 met het paginanummer 1 en ophoudt bij nummer 158 op fol. 81v. Er is een fol. 25bis en een fol. 130bis. De moderne foliëring is aangehouden. In de zevende katern is een half blad weggesneden. In de laatste katern zijn het eerste en tweede blad aan elkaar gekleefd.

Het handschrift bestaat uit drie delen; deel A loopt van fol. 3 t.e.m. 112, deel B (ca. 90 x 151 mm) van fol. 113 t.e.m. 128; deel C van fol. 129 tot fol. 134. In de delen A en B staat telkens rechts in de ondermarge het eerste woord van de volgende bladzijde geschreven. Deel A kent geen sporen van aflijning en liniëring en telt 19 à 20 regels per blad met ca. 6,7 à 7 mm regelhoogte. Deel B bevat noch aflijning, noch liniëring. Er zijn 27 regels per blad met een regelhoogte van ca. 5 mm. C bevat aflijning van de bovenmarge en beide zijmarges in bruinrood potlood. De aflijning loopt door tot de onderkant van het blad, waar geen aflijning is voorzien. Mogelijk is die er nooit geweest of is de aflijning weggesneden. Opvallend bij die laatste hypothese is de vrij grote witruimte die na de tekst is gelaten. Schrijfliijnen ontbreken in deel C en het aantal regels is in het derde deel per blad verschillend. Fol. 132v t.e.m. 135v zijn onbeschreven, maar wel afgelijnd.

Alle delen zijn van papier. Het papier van deel A en C hebben verschillende watermerken. Voorbeelden van de watermerken zijn gedeeltelijk te zien in de linkerbovenhoek van zowel fol. 106 als fol. 132.

SCHRIFT EN DECORATIE

Alle delen zijn geschreven in elk één hand, behalve B waarin twee handen voorkomen. Er is enkel rubricering aan het begin van deel C, namelijk het opschrift. Het is een sober handschrift zonder verdere decoratie.

BAND

Het handschrift heeft een ongekleurde perkamenten spitselband met drie ribben van perkament. De platten zijn gemaakt van karton.

GESCHIEDENIS

Het handschrift is geschreven voor de orde van de Annunciaten. Dat is af te leiden uit het opschrift op fol. 27v waar die specifieke orde expliciet wordt vermeld: "Op de veertich wercken der maghet marie, begrepen inde thien capittelen des reghels van de orden der Annuntiaten". Bovendien vangt de codex aan met de tien evangelische deugden van Maria, die als basis dienen voor de regels van de orde van de Annunciaten. Daarna worden voorbeelden gegeven van hoe Maria die tien deugden navolgde in haar leven. Ook de titel van het laatste deel: "Litanie van de salighe moeder joanna, fondatrisse van het order der annuntiaten" bewijst diezelfde gebruikscontext.

Op fol. 106r vinden we een precieze datering van het handschrift. Daar staat in een colofon het volgende te lezen: "godt, sij onsen al, in alles. Amen inder eewicheyt. Den 23 october 1659".

LITERATUUR

[ontbreekt]

INHOUD

Fol. 3r-4r	Voor reden
Fol. 4r-7r	Vande deught der reynicheyt
Fol. 7r-9v	Van de deucht der voorlichticheyt
Fol. 9v-12r	Van de odtmoedicheyt
Fol. 12r-13v	Van het ghelooe
Fol. 13v-15v	Vande deuotie
Fol. 16r-18v	Van de onderdanicheyt
Fol. 18v-21r	Van de H. armoede
Fol. 21r-22v	Van de lydtsaemheyt
Fol. 22v-25r	Vande goedertierentheyt
Fol. 25r-27v	Van het lyden oft medelyden
Fol. 27v	Corte oeffeninghen ¹⁷
Fol. 27v	Capit I: Van de deught der Suyuerheyt
Fol. 27v-30r	1: Maria heeft maeghdelycke reynicheyt beloofd
Fol. 30r-32v	2: Maria heeft den H. Ioseph ghetrouwt.
Fol. 32v-34v	3: Maria heeft den enghel gabriel onder-vraecht segghende: hoe sal dit gheschieden, want ick gheen man en bekenne
Fol. 34v	Capit II: Van de voorsienicheyt
Fol. 34v-36r	4: Maria ghegroet synde vanden engel peynsde hoe danich dese groete was
Fol. 36r-38r	5: Maria bewaerde alle de woorden, die van Iesus gheseyt waeren, die over legghende in haer herte
Fol. 38r-39v	6: Maria is ghevloden naer egypten om Iesum haeren sone te bewaren
Fol. 39v-41r	7: Maria en is uyt egypte niet weder ghekeert, veur dat Herodes doot was
Fol. 41r-42v	8: Maria heeft gheschout de plaetse daer Archelaus regneerde
Fol. 42v	Capit II: Van de otmoedicheyt
Fol. 42v-44v	9: Maria is verschrickt geweest gepresen synde vanden enghel
Fol. 44v-46r	10: Maria heeft otmoedelyck geantwoort siet de dienst maeght des heeren my gheschiede nae v woordt
Fol. 46r	Capit IV: Van het ghelooe
Fol. 46r-48v	11: Maria heeft den soone godts deur tghelooe ontfanghen
Fol. 48v-50r	12: Maria is opwaers gegaen naer het gheberchte
Fol. 50r-51r	13: Maria is inne ghegaen in het huys van xacharias
Fol. 51r-52v	14: Maria heeft de H. elisabeth gegroet
Fol. 52v-55r	15: Maria heeft ghelooft : als elisabeth tot haer seyde : Saligh sydy ghelooft hebt: want de dingen etc
Fol. 55r	Capit V: Van de devotie
Fol. 55r-56v	16: Maria heeft godt deuotelyck ghelooft segghende : mijn siele maeckt groot den heere ende mynen etc.
Fol. 56v-58r	17: Maria trock iaerelycx naer ierusalem tot het feestdach, met Iesum haeren sone
Fol. 58r-60v	18: Maria heeft de sermoenen Iesu haer soens devootelyck ghehoort
Fol. 60v-61v	19: Maria heeft dickwils weder ghegaen nae naxareth
Fol. 61v-63v	20: Maria bleef vol-herdich mette HH Apostelen in het ghebedt
Fol. 63r	Capit VI: Vande onderdanicheyt
Fol. 63r-65v	21: Maria heeft vvt onderdanicheyt godt ontfanghen
Fol. 65v-67r	22: Als de daghen der suyueringhe marie vervult waren, heeft sy Iesum haeren sone naer den tempel ghedraeghen
Fol. 67v-68v	23: Maria heeft gheoffert een paer tortelduyuen, oft twee ionghe duyuen
Fol. 69r-71r	24: Maria is den keyser onderdanich gheweest gaende naer bethlehem
Fol. 71r-73r	25: Maria heeft haer bekent den keyser onderdanich te syn
Fol. 73r	Capit VII: Van de armoede
Fol. 73r-75r	26: Maria heeft gheherberghet gheweest in eenen armen stal: midts dat se gheen plaetse en hadde in de herberghe
Fol. 75v-77r	27: Maria heeft Iesum neder gheleyt in der kribbe by den os ende den esel

¹⁷ Hierna volgt een opsomming van de veertig werken van Maria. Het nummer van het 'werck' wordt tweemaal gegeven. Bij het eerste werk bijvoorbeeld staat expliciet "het eerste werck" geschreven. Daarna volgt de inhoudelijke samenvatting van het werk. Daaronder staat nogmaals aangegeven om welk werk het gaat, maar ditmaal met het getal in Arabische cijfers, zoals in "het 1 werck". Pas daarna begint de eigenlijke tekst. Dit systeem wordt consequent toegepast voor de veertig werken, behalve voor werk 39. Daar is er geen duidelijke overgang tussen titel en tekst omdat de tweede vermelding met het nummer van het werk ontbreekt.

Fol. 77r-79v	28: Maria heeft Iesum in docxkens ghewonden, niet van syde ghemaect
Fol. 79v-81r	29: Maria heeft met haere borsten Iesum ghevoet; anders gheen voetsel hebbende
Fol. 81r	Capit VIII: Van de verduldicheyt
Fol. 81r-83v	30: Maria heeft lydsaemelyck gheleden de vervolghinghe der Ioden
Fol. 83v-85v	31: Maria heeft Iesum haeren sone droefvigh synde drie daghen gesocht
Fol. 85v-88r	32: Doen Maria haeren sone gheuonden hadde, heeft sy met moederlycke, ende bly de toespraken gheseyt : sone, hoe hebddy ons alsoo ghedaen siet v vader ende ick droefvich synde hebben v ghesocht
Fol. 88r	Capit IX: Van de goedertierenheyt
Fol. 88r-89v	33: Maria heeft haeren sone met haer eyghen melk ghesoeght
Fol. 90r-92r	34: Maria heeft Iesum uut Herodes vervolghinghe ghetoghen hem in egypten draghende
Fol. 92r-94r	35: Maria heeft veur haeren naesten sorghvuldigh gheweest begherende wyn in Cana galilee
Fol. 94r-95v	36: Maria heeft de dienaers met salighe leeringhe onder wesen, hun vermanende ende verlichtende
Fol. 95v	Capit X: Vande droefheyt oft wee
Fol. 95v-97v	37: Maria heeft de woorden van Simeon: uus selfs siele sal deur snijden een sweert: dickwils int herte ouerleyt
Fol. 97v-99r	38: Maria heeft by den cruyse ghestaen als haeren Soone stierf
Fol. 99r-100v	39: Maria heeft de wonden haers soons dickwils aenghemerckt
Fol. 101r-102v	40: Maria heeft de platsen Christi dickmael besocht
Fol. 103v-108v	[verschillende gebeden]
Fol. 109r-110r	"Onsen heere Iesvs heeft veropenbaert aen een devoot persoon..."
Fol. 111r-112v	"Van neghen profyten"
Fol. 113r-127v	Vande maniere met welcke men de misse moet hooren [met opdeling]
Fol. 128r-128v	Tot den goeden moordenaer
Fol. 129r-132r	Litanie van de salighe moeder joanna, fondatrisse van het order der annuntiaten

HANDSCHRIFT 277

Antwerpen, Ruusbroecgenootschap, Hs. 277.

Geestelijke liederen.

Papier, 61 fol., 152 x 184 mm, ca. 1800.

BOEKBLOK

Katernopbouw: XI²², (III + [III+ IV]+1) ⁴³, VIII + 2⁶¹

Het tweede katern bestaat uit drie dubbelbladen waar in het midden twee andere katernen zijn ingevoegd. Het eerste ingevoegde katern telt drie dubbelbladen en het tweede vier. Beide katernen zijn achtereenvolgens in het midden van de oorspronkelijke katern van drie dubbelbladen genaaid. Aan die oorspronkelijk katern werd fol. 43 nog extra toegevoegd met behulp van een kim. In de laatste katern werden tussen het eerste en het tweede blad (fol. 44 en fol. 47) twee enkele bladen toegevoegd.

In het handschrift is geen foliëring noch paginering aanwezig. Het papier bevat twee verschillende watermerken. Een eerste watermerk (ca. 90 x 110 mm), deels zichtbaar op bijvoorbeeld fol. 55, beeldt mogelijk een ridder (?) met een dier af. Een tweede watermerk, te vinden op fol. 59, bestaat uit de tekst "I D K&C".

SCHRIFT EN DECORATIE

De hoofdtekst werd geschreven door één hand. Een latere hand bracht vooral grammaticale aanpassingen in de liederen aan, zoals op fol. 28r.

BAND

De omslag is gemaakt van steviger papier van ca. 155 x 190 mm. Halverwege de rug lopen naaidraadjes die zowel enige katernen onderling als de katernen en de omslag bij elkaar houden. Er zijn zowel verticale als kruisgewijze draadjes zichtbaar. Op de binnenkant van de voor- en achterzijde van de omslag en aan de buitenkant van de rug zijn er sporen van een tweede laag van papier met blauwe strepen van ca. 9 mm waarin bruine en gele bloemenmotieven elkaar afwisselen. Op de binnenzijde van de voorzijde van de omslag, tussen de resten van het blauwe papier door, staat in zwarte inkt "Ch Vos" geschreven, hoogstwaarschijnlijk verwijzend naar "Catharina Devos". De datering daarvan is onzeker. De binnenkant van de rug is verstevigd aan de hand van een extra papierstrookje, dat de blauwe papierstroken overlapt. Over de voor- en de achterzijde van de omslag loopt een horizontale vouw ter hoogte van ca. 76 mm van de onderkant van de omslag.

GESCHIEDENIS

Na het "eynde" van verschillende liederen staat vaak de naam "Catharina Devos". Mogelijk is zij de schrijfster van die liedjes. Opvallend ook is dat ook onder Franstalige liederen haar naam staat. Wellicht was Catharina Devos dus tweetalig.

Het boek kan mogelijk in (het zuiden van) West-Vlaanderen worden gesitueerd. Het lied met als titel "liedeken stemme marche van poperinge" wijst daarop. Hoewel ook een "liers liedeken" is opgenomen in de codex, indiceert ook een tweede lied een West-Vlaamse oorsprong van de codex: "jubel lied toegepast aen den eerweirden heer emanuel rossel gewesen Carmelit vierende sijn vijftig jaerige jubelê binnen brugge den 13 november 1804". Onder het desbetreffende lied staat: "op gedraegen door uwe beyde nichtjens Constantia, en Xaveria, rosseel." Dat lied geeft dus, naast een argument voor de ruimtelijke situering, ook een nauwkeurige datering van een tekst uit de codex.

LITERATUUR

[ontbreekt]

INHOUD

Het boek bevat diverse liederen, zowel Nederlandstalig als Franstalig.

Fol. 1r -7v	Vriendelijke aanspraak tot de deugd minnende jongheyd
Fol. 8r-10r	Voor den morgen-stond
Fol. 10r -12v	Voor den avond- stond
Fol. 13r – 15v	(naamloos) “Ja gij jonge vlaender lingen hoort dit raer en aerdig spel”
Fol. 15v-16r	Chanson (“jésus adorable, mon roi plain d’amour”)
Fol. 16r-16v	Chanson (“ah! Aimable solitude)
Fol. 16v-17r	Chason (sic) nouvelle
Fol. 17r-17v	La même en flameind
Fol. 18r-19r	Liedeken ofte samenspraeke tusschen den bruijd ende bruijdegom
Fol. 19v-20v	Geestelijk liedeken
Fol. 20v -21v	Liedeken van h: communie
Fol. 21v-23r	Voix de cantique avant la comunion
Fol. 23r-24v	(naamloos) “den bruij-i degom waer blijft gij mijn vriendinne mijn bruijd mijn engelinne “
Fol. 25r-26v	Liedeken van de gehoorsaemheijd
Fol. 26v-27v	Liers liedeken
Fol. 27v-28v	Liedeken van de verachtinge des weirelds
Fol. 29r-29v	(naamloos) “rust uijt o bruijd uijt sweirelds jdelheden”
Fol. 29v-30r	Liedeken van den christelijken vrede en heylige eendrachdigheijd, om alle wel te onder houden, besonderlijk in de godtvruchtige gemeijnte en heijlige vergaederingen.
Fol. 30v-31v	Liedeken van de h: Communie
Fol. 31v-32v	Nieu liedt van het draegen des kruysen christi voor hem alleen
Fol. 33r-33v	Aen de h. engelen bewaerders
Fol. 33v-35r	Zedelijke gedachten op 't aenschouwen der bloemen
Fol. 35r-35v	Liedeken (“o jesus mijn hopp (sic) mijn leven”
Fol. 35v-36r	Liedeken van de h. communie (“als een hert die naer 't water sucht”)
Fol. 36r-37r	Liedeken van het doopzel
Fol. 37r-38v	Liedeken van de onbevleete ontfangenisse van de alderheyligste maegd maria
Fol. 38v-39r	Geestelijke gezangen 's morgens
Fol. 39v-40r	Of anders zegt: laet ons godt bedanken omdat hij ons deesen nacht heeft gespaert
Fol. 40r-41r	Ter eere van het alderheyligste sacrament
Fol. 41r-42r	(naamloos) “verheugt u, lieve zielen, een wonder is geschied”
Fol. 42r-42v	Om te werken met goeden moet
Fol. 43r-45r	Het geestelijk orlogie spelende op d'herten van jesus en maria
Fol. 45v-46v	(naamloos) “hoe gelukkig is't verbinden dat een maegd met jesus doet”
Fol. 46v-49r	Liedeken van den gulden a.b.c.
Fol. 49r-51r	Liedeken stemme marche van poperinge
Fol. 51r-51v	Chanson (“c'est un erreur de vivre mal dans la jeunesse”)
Fol. 51v-52v	Gesang (is ons een zon gedoken Een tweede heeft haer ontloken)
Fol. 52v-53v	Geestelijk liedeken (ach ach hoe zoet zijn de hemelsche genuchten)
Fol. 53v-54r	Bereydinge tot de h. Communie
Fol. 54r-54v	Danksegginge naer de h. Communie
Fol. 54v-55v	“jubel lied toegepast aen den eerweirden heer emanuel rossel gewesen Carmelit vierende sijn vijftig jaerige jubelê binnen brugge den 13 november 1804”

HANDSCHRIFT 387

Antwerpen, Ruusbroecgenootschap, Hs. 387.

Gebedenboek.

Papier (perkament toegevoegd voor p. 1, tussen p. 413 en 414 en tussen p. 433 en 434),

281 fol., 68 x 100 mm, ca. 1500.

BOEKBLOK

Katernopbouw: IV + 1⁹, 25 IV²⁰⁹, IV + 1²¹⁸, IV + 1²²⁷, IV²³⁵, IV + 1²⁴⁴, 7 IV³⁰⁰

Het handschrift is samengesteld uit quaternionen. Aan vier katernen is een extra blad toegevoegd. De bladspiegel meet ca. 52x70 mm en bestaat uit een kolom van 16 regels. In het begin wordt relatief consequent eenzelfde bladspiegel gehandhaafd, maar naar het einde van de codex toe wijkt het aantal regels soms af, bijvoorbeeld 14 regels op p. 455 en 17 regels op p. 375. De liniëring is in loodstift en er wordt below top line geschreven. De eerste twee en de laatste twee lijnen van het aflijningspatroon lopen telkens door in de zijmarges van het blad.

Er zijn custoden en sporen van custoden aanwezig. Voorbeelden daarvan zijn te vinden op p.16, p.128, p.144, p.240, p.417, p.444 en p.546. Resten van lijngaatsjes zijn te zien in de buitenmarges. In enkele katernen zijn de lijngaatsjes goed zichtbaar in de snede. Er is geen foliëring, maar wel moderne paginering in potlood in het midden van de ondermarge. Een deel van een watermerk is zichtbaar in bijvoorbeeld de rechtermarge van p. 257.

SCHRIFT EN DECORATIE

Er zijn verscheidene handen in het handschrift aanwezig, allen in littera cursiva. Het is vaak onduidelijk of het om eenzelfde hand op een later tijdstip gaat of om meerdere handen. Overgangen tussen handen zijn onder andere zichtbaar op p.48-49, p.144-145, p.401-402 en p.465-466.

Het handschrift is gerubriceerd. Behalve rode opschriften en initialen komen er ook rode onderstrepingen voor en worden kapitalen rood opgehoogd. Het handschrift bevat ook meerdere varianten van regelvulling: zwarte of rode stippen en krullen (p.83, p.100, p.118, p.167) en rode of blauwe siermotieven (bijvoorbeeld p.23, p.416, p.418 en p.455). Aan het begin van de codex komen slechts enkele cadellen voor, maar naar het einde toe frequenter (bijvoorbeeld p. 402). Op p. 422 zijn er ook cadellen waarvan het sierpatroon uitmondt in de zijmarge in plaats van in de boven- of ondermarge. In de codex komt één versierde initiaal voor, namelijk op p. 414, geschreven in rode rubricaverf en omgeven door grijsblauw penwerk. Bij sommige initialen zijn er representanten zichtbaar. Op p. 94 en p. 95 is er geen initiaal ingevuld, maar er is wel een representant geplaatst.

Het handschrift bevat drie miniaturen op perkament en een miniatuur op papier. De eerste miniatuur werd toegevoegd aan het begin van het boekblok. Het beeldt een Latijns kruis af met op de kruising van beide balken een rood hart. Daarboven hangt een bordje aan het kruis met de letters "INRI". Rond en onder het kruis staan verschillende attributen zoals een ladder, een geselwerktuig, een geselzuil en een bundel groene takken (als symbool van het hof van olijven), die staan voor het lijden van Christus. Dit alles is omgeven door een blauwe ruit die de randen van het buitenste bruine kader (ca. 72 x 55 mm) omarmt. In de hoeken, tussen de ruitvorm en de bruine rechthoek, staan de volgende Latijnse opschriften: "caritas", "patientia", "obedientia" en "humilitas".

Op p. 385 staat een miniatuur, op papier aangebracht, van een Latijns kruis met de doornenkrans op de dwarsing van de balken. Daarbij worden ook de vijf stigmata afgebeeld. Op de verticale balk hangt immers een bloedend hart en in de witruimte naast het kruis zijn vier bloedende ringen te zien als symbool voor de wonden van Christus. Het opschrift bovenaan het kruis is verloren gegaan bij het bijsnijden van het boekblok. Onder de afbeelding staat een vijfregelig gebed.

De derde miniatuur (tussen p.413 en p.414) toont een grijze vijfhoek met, vanuit de onderste hoek, centraal een kelk, een hostie en daarop een bloedend hart. In de overige hoeken staan vier bloedende wonden afgebeeld, die samen met het hart opnieuw de vijf stigmata van Christus voorstellen. De vijfhoek is ingebed in een grotere bruine rechthoek van ca. 52 x 76

mm. Centraal onderaan in de tussenruimte staat een boomstronk. De rest van de ruimte is versierd met bladmotieven in blauw, groen en lichtbruin.

Op de laatste miniatuur (tussen p.433 en p.434) staat in gouden letters "IHS" in een rode cirkel. De cirkel wordt omgeven door een grotere blauwe cirkel met gouden versieringen. In een volgende cirkel staat in rode letters een Latijnse tekst. Een strook in bladgoud omrandt het geheel van ca. 33 mm als diameter. De verschillende cirkels vormen het centrum van een grotere rechthoek in bladgoud van ca. 56 x 78 mm. De overige ruimte tussen de cirkel en de rechthoek wordt opgevuld door krullen, bladeren en plantenmotieven in diverse kleuren.

BAND

Het handschrift heeft een moderne band in lichtbruin leder met op het voor- en achterplat een opdruk van een gouden siermotief van ca. 12 x 7 mm in het midden van de zijmarges en op ongeveer 2/5 (ca. 45 mm) van de bovenmarge. Op ca. 3 mm van de randen loopt een kleurloos kader met lijnen die tot aan de randen van de platten doorlopen. Op de rug zijn drie ribben zichtbaar, benadrukt aan de hand van lijnen in blinddruk boven en onder de rib. In de velden tussen de ribben is er een herhaling van het gouden motief in het midden van de rib. In totaal wordt het motief vier keer hernomen.

Bij de vernieuwing van de band zijn moderne dek- en schutbladen aangebracht op de houten platten waarbij het originele dek- of schutblad is op de binnenzijde van het nieuwe schutblad gekleefd. De snede is verguld.

GESCHIEDENIS

Op p. 405-406 wordt paus Julius II vermeld. Het handschrift dateert dus ten vroegste van november 1503 omdat Paus Julius II pas dan het pauselijke ambt bekleedde.

Het handschrift is sinds 1963 in het bezit van het Ruusbroecgenootschap.

LITERATUUR

[ontbreekt]

INHOUD

p. 1	"Want al onze troost hoepe verdiente welvaart ende zalichede in dat lijden ons heren"
p. 21	Dit zijn de .vij. devote punten ende hooghe zaken diemen mach aenmercken in dat lijden ons heeren huut den welcken hem die mesche mach oufenen in dat lijden ons heren in veel manieren
p. 47	Een zeer schoon ghebet
p. 48	Ghebet
p. 49	Hier na volghen goe deleerijnghe op de passie ons heeren. Teerste te mattenen: Sondach
p. 97	Te prime of des maendaechs (...)
p. 124	Teerste artikele van tertie of dicendaechs (...)
p. 162	Teerste articule van sexten of swoonsdaechs (...)
p. 208	Teerste articule te noenen of des donderdaechs
p. 271	Teerste articule te vesperen of des vriendaeghs
p. 296	Teerste articule te complieten of des saterdaechs (...)
p. 313	In dit naevolghende sermoen wert ons gheleert int ghegenerale wat loone ende weerdichede dat gheleghe es in dat heleghe offitie vander messen
p. 356	Dese drie poynten zijn ghepredict van eene weerdeghe doctuer vande caermeliten van mechelen ghenaemt meester Aedaem ende twas inden aduent maer bij dat een mensche soude commen tot groot perfecsie waert bij al dien dat hij hem hier in te gronde conste keeren.
p. 368	De minnende ziele spreekt totten gheminde
p. 369	Hier volcht wat vander passie Christus ende oec vande .vij. woorden die Christus sprac ant cruce
p. 380	Dits van trievoudeghe minende herte ons heren
p. 384	Een meditatie up der herten ons behoudens
p. 384	Dit es een maniere hoe wij ons drie crachten orboren zullen tot der liefde gods tontwecken
p. 386	Hier volcht een devote bevelinghe
p. 393	Een zonderlinghe corte expositie up theleghe
p. 400	Dese navolghende versekins mach men lesen voor de ghetijden
p. 405-406	Item Julius de tweeste heeft die aflaten van Sinte Gregorius visioen ghedobelt als men dit voorscreuen

	tinste ghebet mede leeft ende de suma is warachtich aflaet boven XC duussentich jaren So wie maria madalenda daghelics groet die heeft van Innocencio de vierde paus een legioen aflaets
p. 408	Als ghij dat begheert dat hu de liefde gods wilt trecken dan zoe seght otmoedelic tot gode
p. 410	Als ghij begheert dat hu die zoete woorden ons heeren trecken willen dan zoe secht
p. 412	Als ghij begheert dat hu die hooghe beloften ons heeren wil trecken dan zo secht
p. 413	Als ghij begheert dat hu die goetheit gods trecke tot hem dan secht aldus
p. 414	In deser manieren mach hem een mensche tot onsen heere voughen als hij ten helegghen sacramente gaet ende dat als hij gaet om dat te ontfanghene
p. 430	Tot onsen goeden inghel ghebet
p. 431	Tot joseph een deuoet ghebet
p. 433	Dit es een cort ghebedt tot onse heiligen heere
p. 433	Augustinus secht
p. 434	Hier beghint een seer devote ende sonderlinghe verdientlike oracie vanden soete name Jesus ende soe wie dese oracie daghelicx leset met heilige pater noster ende aue maria mit credo in deum die sal sonderlinghe gratie ende loon van God daar voor ontfanghen
p. 438	Hoe de mensche in sijn ghedochte ghestadich zijn zal
p. 455	Sent Augustijns zone vraechde zijnen vader indeser manniere ende seide
p. 458	Sent Augustijn vraeghde zijnen zone gheheeten deo dat
p. 463	Hier volghen de versen van Sente Bernarde.
p. 466	"O mensche die hu voucht om te houdenen die .vij. ghetijde"
p. 501-502	Also ghij onser vrouwen ghetijden(...) Te mattene Aue maria
p. 524	Een zeere scoene contemplatiue houffeninghe van den aue maria
p. 531	"Oonsen here Jezus Christus seide tot sente pietere"
p. 559	Hier naer volgen de .lxx. namen vander maghet maria (...)

Hieronder worden de teksten die de handschriften in de toonkast vergezelden, gepresenteerd. De tentoonstelling werd opgestart op 25 februari 2015, de laatste stagedag, en was voor drie weken in de inkomhal van de bibliotheek van Universiteit Antwerpen te bezichtigen. In bijlage zijn daarvan foto's te vinden.

Voor het schrijven van de toonkastteksten was het nodig mij in een bepaald thema te verdiepen. De specifieke literatuur die daarvoor werd doorgenomen wordt in voetnoot weergegeven. De opmaak van de teksten is overigens grotendeels aangepast aan dit document.

INLEIDENDE TEKST

Heilzame handschriften

De handschriftencollectie van het Ruusbroecgenootschap in een notendop

Het Ruusbroecgenootschap is een onderzoekscentrum dat zich onder andere bezighoudt met de studie van het godsdienstige leven in onze streken tot 1750. Het genootschap beschikt daarvoor over een eigen bibliotheek. Naast tal van prenten en oude drukken bezit het instituut ook een merkwaardige handschriftencollectie.

In deze presentatie wordt u een blik gegund in die erg gevarieerde handschriftencollectie. Wie immers denkt dat religieuze teksten onderling weinig verschillen, slaat de bal mis. Zo zijn er onder andere handschriften met heiligenlevens, kloosterregels, prekenbundels, traktaten en zeer persoonlijke devotieboekjes. Ook handschriftfragmenten ontbreken niet in de collectie.

Een representatieve selectie van negen handschriften, verspreid over maar liefst vijf eeuwen, zullen u als het ware rondleiden in de wondere wereld van de handschriftencollectie van het genootschap.

Lore Lievens

Ruusbroecgenootschap
Universiteit Antwerpen

¹⁸ De volgorde waarin de handschriften hier worden weergegeven zorgt ervoor dat bepaalde handschriften, die met een gelijkaardige invalshoek in de toonkasttekst worden belicht, worden samen gehouden.

HANDSCHRIFT 28 (FRAGMENT)¹⁹

Samen met Hadewijch is Jan van Ruusbroec (1293-1381), naar wie het Ruusbroecgenootschap is vernoemd, de grootste mystieke auteur uit de Nederlanden. Als lid van een gemeenschap van reguliere kanunniken in Groenendale (Brussel), schreef hij verschillende werken die behoren tot de geestelijke letterkunde. Het streven naar de zo volmaakt mogelijke vereniging van de ziel met God is zijn belangrijkste thema.

Ruusbroec was tijdens zijn leven, tot zelfs buiten de grenzen van de Lage Landen, erg populair. De teksten van Ruusbroec die de tand des tijds doorstonden, deden dat vaak niet ongehavend. Handschriften werden in latere eeuwen immers vaak versneden zodat de rug van nieuwe boeken met oud perkament verstevigd kon worden. Sporen van dat 'tweede leven' zijn de verticale vouwen en de naaigaten in deze fragmenten. De vondst van deze fragmenten toont aan dat Ruusbroecs teksten nog tot ver in de 15^e eeuw gelezen werden.

Fragment uit JAN VAN RUUSBROEC, *Spiegel der ewiger salicheit*, 2^e helft 15^e eeuw.

Universiteit Antwerpen, Ruusbroecgenootschap, Hs. Neerl. 28.

HANDSCHRIFT 30²⁰

Voor de christenen is zondag een belangrijke dag in de week. Om de dag van God te vieren werden vroeger elke week liederen gezongen die naargelang het tijdstip van het kerkelijke jaar veranderden. Op Pasen bijvoorbeeld werd het "Resurexi et adhuc" gezongen als opening van de misviering. In dat lied, dat gebaseerd is op psalmen uit de Bijbel, wordt de herrijzenis van Christus bezongen. Hoewel de muzieknootatie nog heel Gregoriaans aandoet, kunnen we niet meer spreken van zuiver Gregoriaans. De notenbalk met vijf lijnen, in plaats van vier, en het gebruik van maatstrepen wijzen daar op.

Liber dominicalis sacri ordinis praedicatorum, 1657.

Universiteit Antwerpen, Ruusbroecgenootschap, Hs. 30.

HANDSCHRIFT 277

Dat er in het negentiende-eeuwse christendom, naast het Latijnse standaardrepertorium, ook plaats was voor geestelijke liederen in de volkstaal, bewijzen deze liedteksten. Catharina Devos, de waarschijnlijke bezitter van dit liedboekje, dichtte zelf heel wat teksten op reeds gekende melodieën. In zowel het Nederlands als in het Frans bezingt ze haar liefde voor Jezus en de Kerk. Ook voor speciale gelegenheden is ze in haar schrijverspen gekropen. Zo bedacht ze een tekst voor de vijftigste verjaardag van de geloften van "den eerweirden heer Emanuel Rosseel", dat werd voorgedragen door zijn twee nichtjes Constantia en Xaveria.

[Geestelijke liederen], ca. 1800.

Universiteit Antwerpen, Ruusbroecgenootschap, Hs. 277.

¹⁹ Hans Kienhorst, H. & Kors, M. (1998). 'Fragment van een onbekend Ruusbroec-handschrift', in: *Ons geestelijk erf* 72, p. 164-172.

Klein, J.W.E. (1985). 'Ruusbroec, Jan van', in: van Bork, G.J. & Verkruijsse, P.J. (red.), *De Nederlandse en Vlaamse auteurs van middeleeuwen tot heden met inbegrip van de Friese auteurs*. De Haan: Weesp, p. 503-504.

Beschikbaar op dbnl: http://www.dbnl.org/tekst/bork001nede01_01/bork001nede01_01_1152.php

²⁰ Bruning, E. (1933). *Gregoriaans voor het volk enkele hoofdzaken van de liturgiese volkszang*. Doornik: Desclée De Brouwer.

HANDSCHRIFT 387

Dat religie een wezenlijke rol speelde in het laatmiddeleeuwse leven, daar kunnen we niet omheen. Dit handschrift geeft ons een blik van die geloofsijver van toen. In een handig formaat om te bidden zijn in dit boekje immers tal van gebeden en oefeningen voor de gelovige opgenomen. Om de geloofsleer visueel – en dus niet alleen eenvoudiger maar ook levendiger – voor te stellen werden in het papieren handschrift enkele miniaturen op perkament toegevoegd.

Op deze miniatuur zijn enkele elementair christelijke symbolen, omgeven door bladmotieven, afgebeeld: de kelk van het Laatste Avondmaal, de hostie die het lichaam van Jezus voorstelt en de vijf stigmata van Jezus, namelijk het bloedende hart vergezeld van vier bloedende wonden, veroorzaakt door de nagels van het kruis. De gelovige kon op die manier in één opslag een van de grondbeginselen van het geloof in zich opnemen.

[Gebedenboek], ca. 1500.

Universiteit Antwerpen, Ruusbroecgenootschap, Hs. 387.

HANDSCHRIFT 72²¹

Al van oudsher spelen beelden een belangrijke rol in het concreet voorstellen van geestelijke onderwerpen. Na de technologische verfijning van de druktechnieken worden miniaturen vanaf de 16^e eeuw steeds vaker vervangen door gedrukte devotieprenten. Die devotieprenten hebben als functie een ondersteunend leermiddel te zijn bij het lezen van een handschrift met religieuze teksten.

In dit handschrift zijn talrijke gedrukte devotieprenten gekleefd die vaak inhoudelijk samenhangen met de gebeden die erop volgen. Ze geven dan ook dikwijls het begin van een nieuw onderdeel in het gebedenboek aan. De gravure die hier zichtbaar is, beeldt Onze Lieve Vrouw van Loreto af en is, ondanks de traditie van prentendruk in de Lage Landen, van Duitse makelij.

Het open paradijs de godt-minnende zielen. 1780.

Universiteit Antwerpen, Ruusbroecgenootschap, Hs. 72.

HANDSCHRIFT 50²²

Niet alleen de binnenkant van een boek, maar ook de band kon van versiering worden voorzien. Dit werd bijvoorbeeld gedaan door het aanbrengen van reliëf in het leer. De eenvoudigste versiering zijn enkele of dubbele lijnen (fileten), waarmee eenvoudige patronen konden worden gevormd, zoals rechthoeken of ruiten. Een complexere manier is het drukken van stempels in het leer. Het stempelen kan wanneer het leer nat is, dan behoudt het leer zijn oorspronkelijke kleur. Wanneer de stempel wordt verhit, kleurt het leer donkerder. Op de band van dit handschrift is een combinatie van deze types van bandversiering te zien. De twee metalen plaatjes zijn restanten van sloten.

[Dit zijn sermoenen gedaen vanden eerw. Pater Gouda vande societijt jesu]. 17^e eeuw.

Universiteit Antwerpen, Ruusbroecgenootschap, Hs. 50.

²¹ Verheggen, E. M. (2006). *Beelden voor passie en hartstocht bid- en devotieprenten in de Noordelijke Nederlanden, 17de en 18de eeuw*. Zutphen: Walburg Pers.

²² Hermans, J. M., & Huisman, G. C. (1980). *De descriptione codicum*. Groningen.

HANDSCHRIFT 60²³

Sinds het Vierde Lateraans Concilie in 1215 is de biecht een vast onderdeel in het leven van een goed christen. Door zondig gedrag aan de priester toe te vertrouwen en daarvoor de gepaste boete te doen, vergeeft God de gemaakte fouten. Bovendien vergroot de gelovige op die manier zijn kansen op een betere uitkomst tijdens het Laatste Oordeel, wanneer over de hel, de hemel of het vagevuur als verblijfplaats in het hiernamaals wordt beslist.

In dit negentiende-eeuwse boekje heeft een, vermoedelijk jongere, vrouw haar zonden genoteerd, telkens vergezeld met een zelfgetekende scène. Zo heeft ze onder andere gelogen, geweigerd te werken en – zoals hier te zien is – overgegeven, nadat ze op de voorafgaande pagina toegeeft gedronken te hebben.

[Biechtspiegel], 19e eeuw.

Universiteit Antwerpen, Ruusbroecgenootschap, Hs. 60.

HANDSCHRIFT NEERL. 26

Lezen is een belangrijke activiteit in het kloosterleven. Tijdens het eten werden bijvoorbeeld stichtelijke teksten voorgelezen. In dit zestiende-eeuwse handschrift, afkomstig uit een klooster van zusters die de Augustijnse regel volgden, is daarvoor een selectie van Latijnse en Nederlandstalige teksten gebundeld.

Op de linkerpagina (Die absolutie) zien we een onderdeel van de schuldbelijdenis in het Latijn. Op de rechterpagina staat het bekende kerstverhaal, gaande van de boodschap van de engel Gabriël, Maria's bezoek aan Elisabeth tot de geboorte van Jezus. Het gaat niet om een letterlijke overname van de Bijbeltekst, maar om een verkorte parafrase ervan.

[Refterboek], ca. 1500.

Universiteit Antwerpen, Ruusbroecgenootschap, Neerl. 26.

HANDSCHRIFT 113²⁴

Dit handschrift is mogelijk het 'handboek' van een gemeenschap van zusters van de Orde van Annunciaten. Naast gebeden bevat het vooral teksten over de goedheid van Maria. De zogenaamde 'Tien Deugden van Maria' vormen dan ook de basis voor de regels van de orde. Na te streven deugden voor de zusters zijn bijvoorbeeld zuiverheid, geloof, voorzichtigheid en armoede. Een andere gelofte die de leden moeten afleggen, is die van "goedertierenthey" (goedgunstigheid). Maria's liefde voor Jezus uitte zich in het eigenhandig voeden van Jezus en de vlucht naar Egypte om te ontsnappen aan de vervolgingen van Herodes. Net zoals Maria Jezus te allen tijde liefhad, beloven ook de Annunciaten Jezus onvoorwaardelijk te beminnen.

[Traktaatjes], 1569.

Universiteit Antwerpen, Ruusbroecgenootschap, Hs. 113.

²³ Saint-Omer, E. (1884). *Hoe heilzaam het is dikwijls te biechten*. Antwerpen: Drukkerij Vanos.

²⁴ Schoutens, S. (1900). *De Orde Der Annuntiaten*. Antwerpen: De Vlijt.

AMPE

Ampe A. (?) (voor 1975). Oude inventaris van de handschriften van het Ruusbroecgenootschap volgens de cartotheek met registers.

Raadpleegbaar op:

https://www.uantwerpen.be/images/uantwerpen/container2452/files/Hendrickx/RG_Handschriften_Oude%20inventaris.pdf

BRUNING 1993

Bruning, E. (1933). *Gregoriaans voor het volk enkele hoofdzaken van de liturgiese volkszang*. Doornik: Desclée De Brouwer.

DE BORCHGRAVE 2001

De Borchgrave, C. (2001). *Eerst Vlaanderen voor Christus de pionierstijd van het Ruusbroecgenootschap*. Averbode: Altiora.

DE BORCHGRAVE, TIERSOONE & VAN CAUSENBROECK 2000

De Borchgrave, C., Tierssoone A. & Van Causenbroeck B. (2000). *Inventaris van het archief van het Ruusbroecgenootschap*. Antwerpen: Pro manuscripto.

HENDRICKX 1987

Hendrickx, F. (1987). 'De Middelnederlandse handschriften van het Ruusbroecgenootschap te Antwerpen', in: *Miscellanea Neerlandica: opstellen voor dr. Jan Deschamps ter gelegenheid van zijn zeventigste verjaardag*. Leuven: Peeters, p.63-103.

HENDRICKX 2001

Hendrickx, F. (2001). 'Een bibliotheek in dienst van Ruusbroec en zijn Genootschap te Antwerpen', in: *Vlaanderen*, 50/5, p. 20-24.

Beschikbaar op dbnl: http://www.dbnl.org/tekst/_vla016200101_01/_vla016200101_01_0063.php

HENDRICKX

Hendrickx, F. Teksten verzorgd op de website van het Ruusbroecgenootschap, raadpleegbaar op:

<https://www.uantwerpen.be/nl/onderzoeksgroep/ruus/bibliotheek/>

HERMANS 1980

Hermans, J. M., & Huisman, G. C. (1980). *De descriptione codicum*. Groningen.

KIENHORST 2010

Kienhorst, H. (2010). *Beschrijving van de los bewaarde fragmenten uit het Ruusbroecgenootschap*. Work in progress. Nijmegen: Radbouduniversiteit.

Raadpleegbaar op:

https://www.uantwerpen.be/images/uantwerpen/container2452/files/Hendrickx/RG_Handschriften_Fragmenten.pdf

KIENHORST & KORS (1998)

Hans Kienhorst, H. & Kors, M. (1998). 'Fragment van een onbekend Ruusbroec-handschrift', in: *Ons geestelijk erf* 72, p. 164-172.

KLEIN 1985

Klein, J.W.E. (1985). 'Ruusbroec, Jan van', in: van Bork, G.J. & Verkruijsse, P.J. (red.), *De Nederlandse en Vlaamse auteurs van middeleeuwen tot heden met inbegrip van de Friese auteurs*. De Haan: Weesp, p. 503-504.

Beschikbaar op dbnl: http://www.dbnl.org/tekst/bork001nede01_01/bork001nede01_01_1152.php

MEEUS, COUTTENIER & HENDRICKX 1994

Meeus, H., Couttenier, P., & Hendrickx, F. (1994). *Pampiere wereld. Litteraria Neerlandica uit het bezit van de Universiteit Antwerpen*. Leuven: Peeters.

SAINT-OMER 1884

Saint-Omer, E. (1884). *Hoe heilzaam het is dikwijls te biechten*. Antwerpen: Drukkerij Vanos.

SCHOUTENS 1900

Schoutens, S. (1900). *De Orde Der Annuntiaten*. Antwerpen: De Vlijt.

VERHEGGEN 2006

Verheggen, E. M. (2006). *Beelden voor passie en hartstocht bid- en devotieprenten in de Noordelijke Nederlanden, 17de en 18de eeuw*. Zutphen: Walburg Pers.

WILLAERT 1994

Willaert, F (1994). 'Van "Ons Geestelijk Erf" tot aan "De Kapellekensbaan"'. Nederlandse letterkunde in Antwerpse onderzoekscentra', in: Hendrickx, F. (red.), *Pampiere wereld. Literaria Neerlandica uit het bezit van de Universiteit Antwerpen*. Leuven: Peeters, (Miscellanea Neerlandica, XI), p. 1-24.

ANONIEM

(anoniem). 'Ruusbroecgenootschap'. Op de site van: *Jezuïeten in Nederland en Vlaanderen*. Geraadpleegd op 13 februari 2015. <http://www.jezuïeten.org/nl/wat-we-doen/wetenschap/ruusbroecgenootschap>

OVERZICHT VAN DE BEKEKEN HANDSCHRIFTEN UIT DE COLLECTIE

Handschrift 1	Handschrift 47	Handschrift 100	Handschrift 246
Handschrift 2	Handschrift 50	Handschrift 101	Handschrift 248
Handschrift 3	Handschrift 53	Handschrift 102	Handschrift 277
Handschrift 4a	Handschrift 54	Handschrift 103	Handschrift 278
Handschrift 4b	Handschrift 55	Handschrift 104	Handschrift 305
Handschrift 5	Handschrift 56	Handschrift 109	Handschrift 372
Handschrift 6	Handschrift 60	Handschrift 110	Handschrift 385
Handschrift 7	Handschrift 61	Handschrift 113	Handschrift 385 II
Handschrift 8	Handschrift 62	Handschrift 114	Handschrift 386
Handschrift 9	Handschrift 65	Handschrift 116	Handschrift 387
Handschrift 10	Handschrift 68	Handschrift 118	Handschrift 401
Handschrift 11	Handschrift 70	Handschrift 119	Handschrift 402
Handschrift 12	Handschrift 71	Handschrift 121	Handschrift 407
Handschrift 14	Handschrift 72	Handschrift 124	Handschrift 410
Handschrift 16	Handschrift 74	Handschrift 126	Handschrift 416
Handschrift 18	Handschrift 76	Handschrift 150	Handschrift 417
Handschrift 21	Handschrift 81	Handschrift 152	Handschrift 425
Handschrift 22	Handschrift 82	Handschrift 157	Handschrift 452
Handschrift 25	Handschrift 83	Handschrift 161	Handschrift 465
Handschrift 26	Handschrift 84	Handschrift 182	Alle fragmenten
Handschrift 27	Handschrift 89	Handschrift 190	
Handschrift 28	Handschrift 94	Handschrift 195	
Handschrift 30	Handschrift 95	Handschrift 197	
Handschrift 35	Handschrift 96	Handschrift 202 bis	
Handschrift 38	Handschrift 97	Handschrift 214	
Handschrift 40	Handschrift 98	Handschrift 234	
Handschrift 44	Handschrift 99	Handschrift 241	

BESCHRIJVING VAN DE GEPUZZELDE HANDSCHRIFTFRAGMENTEN

Antwerpen, Ruusbroecgenootschap, Hs. Neerl. [Lore]

FRAGMENTEN UIT HET GETIJDENBOEK VAN GEERT GROTE

Perkament, 2 stroken (afkomstig van 1 folium) van ca. 90 x 15 mm en 90 x 18 mm, na 1384²⁵.

BESCHRIJVING

De twee horizontale stroken van perkament zijn van hetzelfde folium afkomstig. Het eerste fragment bevat de bovenste helft van de eerste regel en een deel van de bovenmarge, alsook een deel van de rechter- en linkermarge. De tweede strook bevat 4 volledige regels, inclusief de zijmarges, die iets lager op het blad stonden.

De fragmenten zijn gebruikt als overlijmstrookjes van een codex met een rug van ca. 30 mm breed. Dat is te zien aan de lijmsporen en de vouwen in de fragmenten. In de onderste strook zitten resten van hechtingen met een blauw bindtouw en er zijn ook nog bindgaatjes zichtbaar.

De fragmenten zijn een onderdeel van een folium met één kolom, die below top line is beschreven. Er is aflijning in loodstift aanwezig. In de rechtermarge van de rectozijde zijn er sporen van prikgaatjes voor de liniëring.

Het oorspronkelijke folium was minimaal ca. 90 x [128] mm. Volgens onderzoek van Bozzolo & Ornato meet de relatieve breedte van de meeste handschriften immers 0,7. Hoewel die waarde geen absolute waarheid is, is het toch een handige richtlijn om de oorspronkelijk afmetingen van het folium bij benadering te bepalen. Op basis daarvan kan de volgende redenering worden gevoerd. De breedte van de overgebleven fragmenten meet ca. 90 mm. De zijmarges kunnen echter zijn bijgesneden, waardoor er sprake is van een minimale afmeting. De lengte van het blad is berekend met behulp van onderzoek naar het tekstverlies tussen de fragmenten. Tussen het eerste en het twee fragment ontbreken immers zo'n (4 à) 5 regels. Op basis van de recto- en versozijde kunnen we, na tekstvergelijking met de volledig overgeleverde tekst, veronderstellen dat er hoogstwaarschijnlijk 17 à 18 regels per pagina waren. Anderzijds weten we ongeveer de afmetingen van de regelhoogte, namelijk ca. 5 mm. Er is dus ongeveer 90 mm tekst op een blad aanwezig. De overgeleverde bovenmarge meet 13 mm en is waarschijnlijk bijgesneden. De ondermarge is in handschriften vaak hoger dan de bovenmarge en meet dus op zijn minst 13 mm. Op die manier is de 128 mm die de theorie vooropstelt voor de lengte van het oorspronkelijke folium, aannemelijk.

De fragmenten zijn geschreven in een littera textualis. Op de versozijde van de tweede strook is een met rode inkt verhoogde hoofdletter overgeleverd. In de bovenmarge van de rectozijde zijn sporen van het foliumnummer "x" gevonden.

INHOUD

De fragmenten bevatten tekst uit het onderdeel 'Litanie' van het *Getijdenboek* van Geert Grote. Tussen de twee fragmenten is er een tekstuitval van een viertal regels, zowel op de recto- als op de versozijde. Waarschijnlijk heeft ook dat strookje als bindmateriaal gediend, maar het is (nog) niet teruggevonden.

Hieronder wordt een diplomatische transcriptie van de tekst weergegeven, waarbij de afkortingen zijn gecursiveerd. In het vet staan de woorden die zijn overgenomen van de fragmenten. De woorden die niet goed

²⁵ Deze datering is gebaseerd op het jaartal waarin het *Getijdenboek* van Geert Grote vermoedelijk ten laatste tot stand kwam.

leesbaar zijn, zijn onderstreept, en aangevuld na vergelijking met de editie van Kuiper & Holwerda. De tekst tussen vierkante haken is overgenomen uit deze editie om de lengte van de ontbrekende delen te illustreren.

RECTOZIJDE

[Wy] bidden di dattu ons dinen dienres
[in dinen dienste wilste minnentlike
behoeden ende onthouden Hoer ons wy
bidden di dattu den staet der heiligher ker-
ken in alle dienste vermeerren wilste]
in heilicheite ende in ghetale [ende]
dattu den paeus keyser bisscope
priesters ende alle macht gheestelic
ende weerlic ende alle wijsheit ende
[alle die di dienen alle begheuen
lude man ende wijf ende die ghehele
kerstenheit behoeden wilste vander
viande stricke ende verlossen van
allen quade Hoer ons Wi
bidden di dattu alle den ghenen
die ons guet doen ende hebben
ghedaen weerdich wilste wesen]

VERSOZIJDE

[toe] gheuen dat ewighe leuen
[hoer ons Dattu den sieken ghees-
telic ende lijflic ghesontheit wilste ghe-
uen als sijs behoeuen tot hoerre salicheit
Wi bidden di hoer ons Dattu die gheestelic]
ende lijflic gheuanghen zijn wils-
te verlossen Wi bidden di hoer
ons Dattu alle bedroefde her-
ten wilste na horen behouen ende
[tot dijnre eren troesten ende verbliden]

ARGUMENTATIE VOOR DE PUZZEL

Een eerste argument is dat tussen de fragmenten, zowel op recto- als op versozijde, evenveel regels, namelijk een vijftal, zijn uitgevallen. Er is dus geen sprake van een toevallige koppeling van de fragmenten waarbij slechts een zijde van de folia tekstueel bij elkaar horen. Een tweede argument zijn de gelijke vouwen en lijmsporen op beide fragmenten. Ze zijn waarschijnlijk voor eenzelfde boek gebruikt als versteviging van de rug, waardoor het ook heel waarschijnlijk wordt dat de fragmenten uit hetzelfde folium afkomstig zijn. De breedte van de stroken doet ten slotte ook vermoeden dat het om fragmenten uit hetzelfde folium gaat.

BRONNEN

Bozzolo, C., & Ornato, E. (1983). *Pour une histoire du livre manuscrit au Moyen Age : trois essais de codicologie quantitative*. Paris: CNRS.

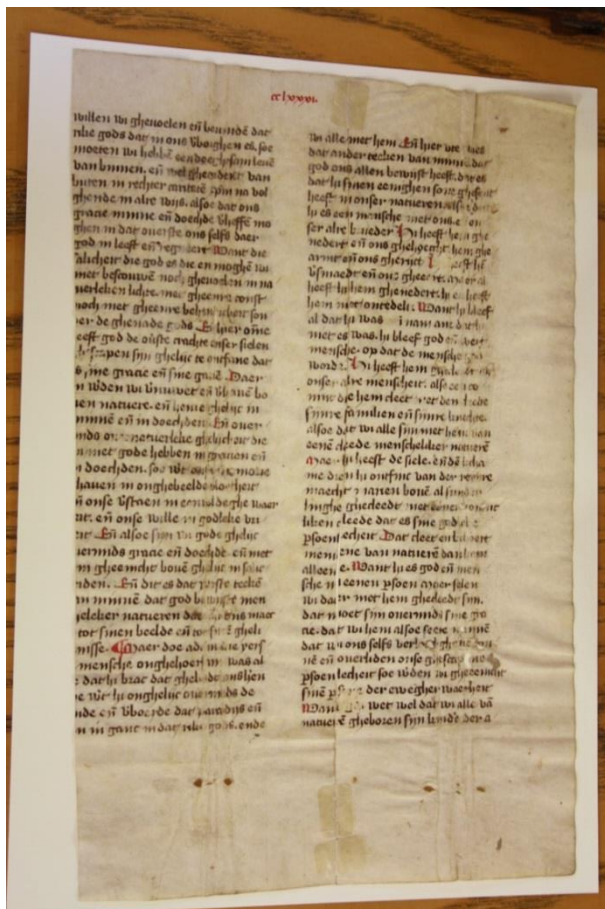
Kuiper W. & Holwerda M. (2005). *Getijdenboek van Geert Groote (1340-1384). Exemplaar Huis Bergh, Hs. 4. Diplomatische editie*. Amsterdam.

Ook beschikbaar online:

http://cf.hum.uva.nl/dsp/scriptamanent/bml/Geert_Groote/HB_HS4_diplomatisch.pdf

FOTO'S VAN DE PRESENTATIE

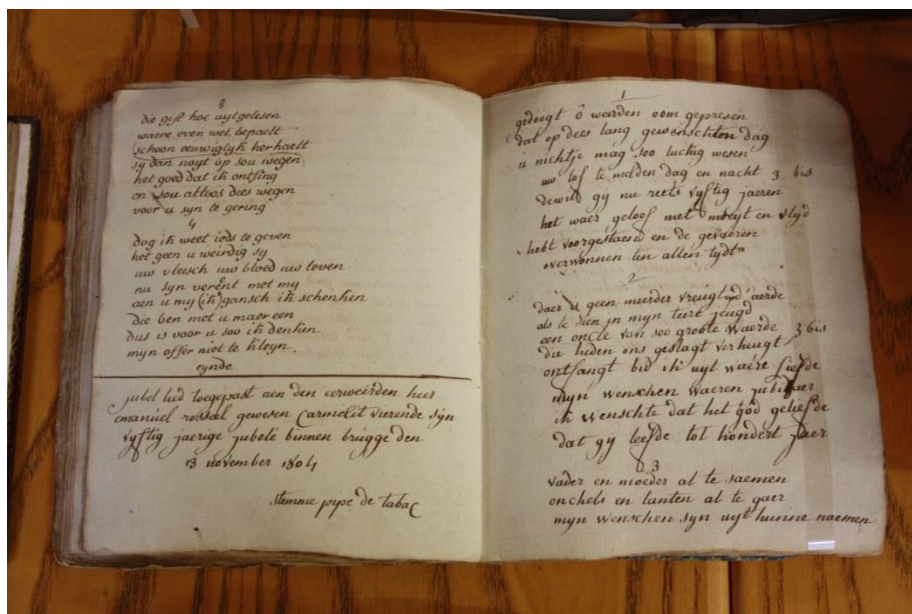
HANDSCHRIFT 28

HANDSCHRIFT 30

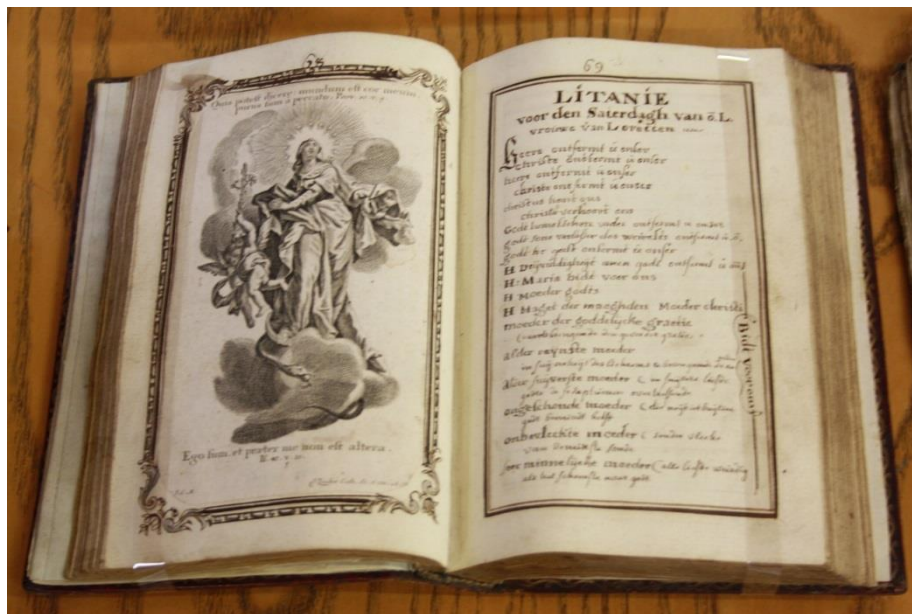
HANDSCHRIFT 277

HANDSCHRIFT 387

HANDSCHRIFT 72

HANDSCHRIFT 50

